

8086

Ч.

ВИДАННЯ
„ПРОСВІТИ“

(I)
820

Омелян Терлецький
ІСТОРІЯ УКРАЇНИ
Княжа доба

РІК 1936
Книжечка 1.
(СІЧЕНЬ).

Передплачуйте видання „Просвіти“.

З 1936. р. Товариство „Просвіта“ входить у третій рік відновлених місячних видань. За попередні два роки наші передплатники дістали низку книжечок, що мають свою тривалу цінність.

У 1934. р. були це, здебільша, оповідання з давнього й недавнього нашого минулого, крім того, три книжечки були присвячені життю й діяльності велетнів нашого національного відродження (Тарас Шевченко, Маркіян Шашкевич, Юрій Федькович). Те, що деяких із названих книжечок майже не залишилося вже на складі, найкраще вказує на те, що думка відновити після війни періодичне видавання книжечок була дуже щаслива: наші місячні видання пішли широко в маси.

За 1934. рік наш передплатник дістав 11 місячних книжечок (одна — подвійна).

В 1935. р. вийшло 12 книжечок (одної, грудневої, наші передплатники не дістали, — не з нашої вини), та зміст їх уже був куди різноманітніший. Тут ми вже маємо, побіч життєписів великих наших людей (М. Грушевський), і коротеньку географію українських земель у Польщі, і книжечку з природознавства (про галапаси), є і про наш національний герб та прапор, маємо одну книжечку правничу, книжечку про те, як виглядатиме майбутня війна, і про те, як працює людський дух для того, щоб життя наше стало висхідніше й легше, і про значіння книжки, і про абісинців, які борються за свій край — а тільки — два історичні оповідання, при чому одне написане з приводу 750-ліття походу нашого князя Ігоря Святославича (Каяла) на половців.

Всі книжечки і з 1934, і з 1935. мають пояснення, ввідні статті, майже всі — мають образки.

В 1936. р. наші місячні книжечки теж будуть дуже різноманітні змістом, творів гарного письменства теж буде небагато.

На першу книжечку за січень ми вибрали

ІСТОРІЮ УКРАЇНИ

Омеіяна Терлецького, багато ілюстровану, з 5 мапами. Це тільки — княжа доба, а ціла „Історія“ вийде 1936. р. у трьох книжечках.

Поспішайте з замовленнями на місячні книжечки.

(Далі, див. 3 стор. окладинки).

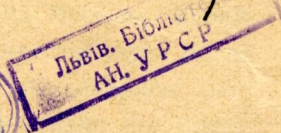
сб 10

ОМЕЛЯН ТЕРЛЕЦЬКИЙ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

КНЯЖА ДОБА

з 21 образками та 5 мапами

ЛЬВІВ, 1936

НАКЛАДОМ Т-ВА „ПРОСВІТА“

808/820

Укр. Льв. обл.
н 9(3) - 1940

н 9(3) - 1940

808/820

T3(2 YK/4

028/1003

З друкарні Видавничої Спілки „Діло“, Львів, Ринок ч. 10.

УКРАЇНЬКА ЗЕМЛЯ.

Українською землею називається край, де живуть українці майже виключно або в переважливій більшості. Вона простора, наприклад від Німеччини або Франції вона удвоє більша. Крім ССРР, ніодна з європейських держав, коли рахувати їх землі тільки в Європі, не може рівнятися щодо простору з українською землею.

На цій землі живе $42\frac{1}{2}$ мільйонів українців, а всього населення на ній понад 48 мільйонів; живуть тут іще москалі, поляки, жида, німці, чехи, мадяри таї ще инші народи, в невеличкому числі. Отак і кількість населення України велика. Крім ССРР, ще тільки Німеччина, з її 63 мільйонами населення, перевищає тут українські землі.

Україна земля багата, має дуже родючий ґрунт, таї ще до того земні скарби: вугілля, залізо, нафту і ин.

Положена Україна корисно, над Чорним морем, через те українська торгівля має відкритий шлях на цілий світ. Але в цьому положенні є дві некорисні річі: сусідство зі степами на сході, де пробували все неспокійні сусіди, мандрівні народи та — відкриті межі від півночі, від заходу й зі сходу.

Всі ці обставини, витворені природою, сильно заважили на історії України. Великий простір, велика кількість населення України, а до того її багатства, її корисне положення мали такий вплив, що Україна мала часи великої могутности та значіння у світі. Але ж

сусідство зі степами й безнастанна боротьба зі степовиками занадто виснажували її сили, не дозволяли їй оборонятися перед сусідами з заходу та з півночі, де, як ми сказали, були незаслонені межі. Тимто, побіч часів могутності, були часи й занепаду України.

Але ж у новіших часах, тай тепер, немає вже цих степів із неспокійними степовиками, то, бодай зі сходу, нема вже небезпеки для України.

НАЙДАВНІША ІСТОРІЯ УКРАЇНИ.

Природні багатства були причиною, що Україна була від дуже давніх уже часів заселена. Тільки ж про ці дуже давні часи ми мало що знаємо. Ми не знаємо, звідки й якими шляхами люди позаходили на Україну, але знаємо, що людність України переживала так звану кам'яну добу, а потім — бронзову, за якою прийшла залізна. Ці назви від того, якого знаряддя вживали тоді: чи з каміння зробленого, з бронзи, чи з заліза.

Яких 3000 років перед Христом на Україні була досить висока культура, вища, ніж, наприклад, у тодішній Німеччині, але опісля вона занепала. Яка цьому була причина, не знати. Може, знищили її якісь степовики, що прийшли були на Україну з Азії. А так узагалі ми не знаємо, які народи жили на Україні в цих дуже давніх часах.

Від VII. століття перед Христом почали на українському побережжі Чорного моря осідати греки, які позасновували тут свої міста і провадили торгівлю зі сусідами. А тими сусідами були тоді скити, що жили у степовій Україні, займалися скотарством, а почасти й хліборобством. Поза скитами, в середній Україні жив народ, що його греки назвали неврами. Це були, мабуть,

предки славян. Опісля не чуємо нічого про скитів, і на їх місці з'являються сармати.

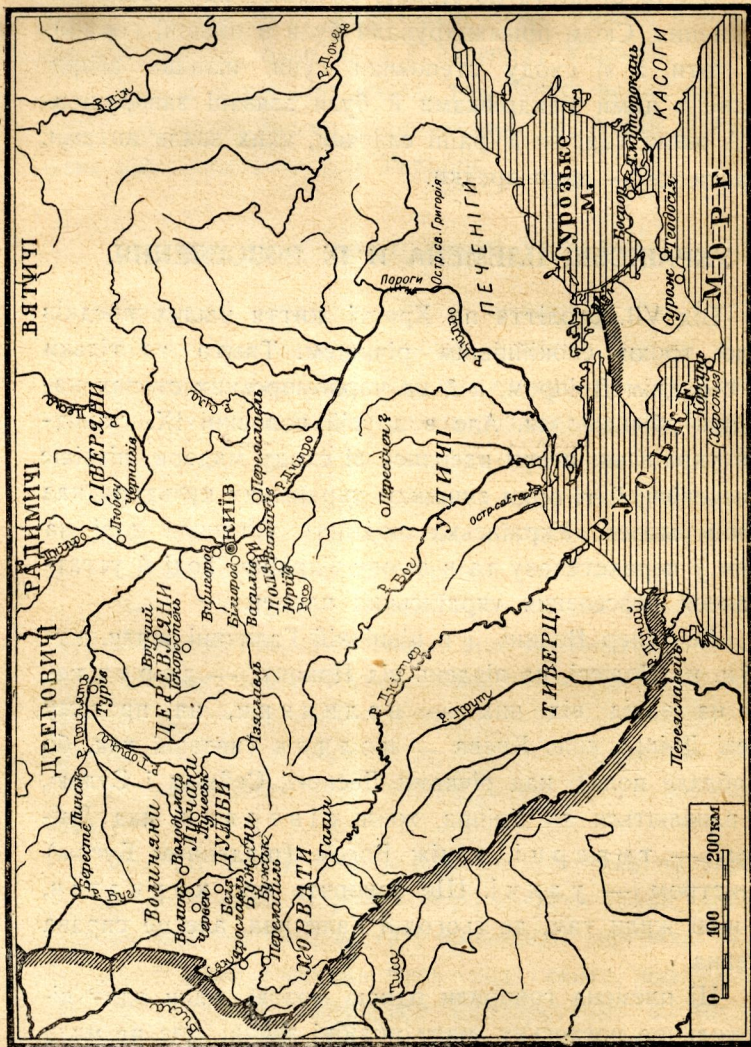
Від II. століття по Христі почалися на Україні заворушення. Сюди примандрували були з півночі германські готи, а зі сходу степовики гуни, пізніше авари. Власне з цими мандрівками й були звязані заворушення. А жили тоді на Україні славяни, яких звали антами. Ці анти це — наші предки.

УКРАЇНСЬКІ ПЛЕМЕНА Й ІХ РОЗСЕЛЕННЯ.

Від VII. століття по Христі життя наших предків плыло трохи спокійнішим річищем. Тимто не тільки над середнім Дніпром, а й на чорноморських степах населення збільшилося. Але в другій половині IX. століття в українські степи вдерлися зі сходу мадяри, пізніше — печеніги, й ті орди знищили українську культуру над Чорним морем. Українська людність уступила далі на північ у передстепову та в лісову Україну. Тоді й устатковалося розселення українських племен.

Де тепер Волинь і в північній Галичині жили дуліби, на Поліссі, на південь від Прип'яті — деревляни, на захід від них — волиняни, на правому березі Дніпра коло Києва — поляни (названі так, бо обробляли поля), над річками Десною, Сеймом і Сулою, що вливаються до Дніпра, жили сіверяни, над Дністром — тиверці, а між Богом (південним Бугом) і Дністром — уличі. Ще говорять про хорватів, що ніби жили там, де сьогодні Галичина, але це справа непевна.

Ці племена говорили одною мовою, мали одну віру, тоді ще поганську, мали подібні звичаї, але не мали над собою одної влади, кожне плем'я мало окремого начальника. Так було ще за часів антив, так було й опісля.

Розселення східно-славянських племен у Х. в.; друком похилим направо
 зазначені українські племена, похилим наліво — білоруські племена, а про-
 стим друком — московські племена.

Через те наші предки не могли ставляти відповідного відпору ворогам і нераз підпадали під чужу владу. Щойно тоді, коли вони об'єдналися в одній державі, вони стали своїми панами на своїй землі, ні від кого незалежними.

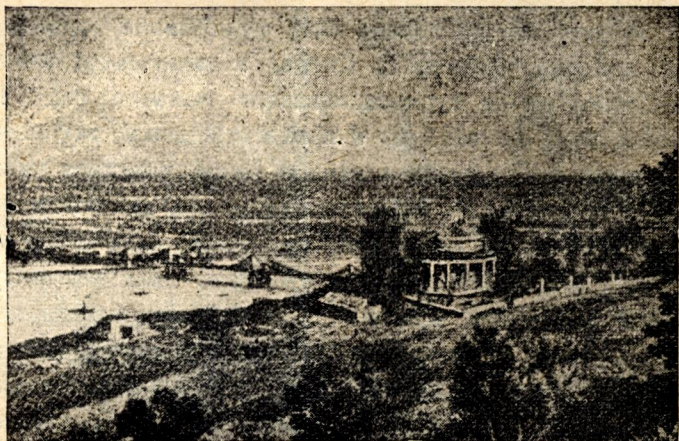
ПОЧАТКИ КИЇВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.

Початок до об'єднання всіх українських племен у одну державу вийшов із Києва, з полянської землі. Яким способом це сталося, сказати напевно годі. Та ймовірно було це так, що в полянській землі, яку називали також руською, а саме в Києві, повсталася якась міцніша політична й військова сила, що не тільки потрапила опанувати цілу полянську землю, але й почала підбивати й сусідні землі. Ця військова сила зорганізувалася з допомогою варягів. А батьківщина варягів була Скандинавія, теперішня Швеція й Норвегія. Ці варяги вешталися скрізь по шляху, що йшов із Балтійського моря до Чорного. Начальник цієї військової сили, князь, може, був і славянського походження, а може, був і варяг. Цю княжу родину називали були опісля Рюриковичами, бо був такий переказ, що першим князем із цієї родини був Рурик.

Ці київські князі здобули панування над усіма українськими племенами, і, крім цього, вони заволоділи землями предків сучасних білорусів і москалів. Одне слово: на місці багатьох дрібних державок у східній Європі повсталася велика держава, що об'єднала була всіх східніх славян, себто предків теперішніх українців, москалів та білорусів, цю східньо-славянську державу називали опісля руською, бо назва „Русь“, яку спершу прикладали тільки до полянської землі, обняла опісля всю чисто київську державу. Мешканців цієї держави

почали звати русинами або русичами, себто „синами Руси“, а то просто „руськими людьми“, себто приналежними до Руси.

Очевидячки, треба було довшого часу, заки скла-лася велика київська, чи там руська держава. Коло 800. року мусіла вона бути вже досить могутна, коли її князь чи, може, воевода Б р а в л и н поруйнував був північне

Аскольдова могила в Києві.

побережжя Чорного моря. А в 860. році київський князь А с к о л ь д, що його могилу ще й досі показують у Києві, ходив походом навіть на столицю великого грецького царства, на Царгород. Був іще опісля князь Д и р у Києві. Але першим князем, що його зараховують до родини Руриковичів, і що про нього ми маємо вже докладніші вісти, був — Олег.

ОЛЕГ (ДО 914. Р.).

Князь Олег був уже князем не тільки українських земель, але й білоруських, а то й частини московських.

У деяких цих землях позалишалися були ще давні князі, але всі вони признавали владу київського князя.

За Олега в київській державі був добробут, побіч хліборобства та скотарства була розвинена торгівля. Вона була в руках українців. Торгували тоді з різ-

Кн. Олег під Царгородом.

ними краями, та найбільше таки з візантійською, чи там грецькою державою. Звідтіля привозили на Русь шовкові й інші матерії, золоті та срібні вироби, а то й вино, південні овочі й коріння. А з київської держави вивозили до Греції передовсім шкіру, футра й бджільний віск. Через те київські купці заїздили аж до Царгороду, де був осідок грецьких цісарів. Але це не подобалося грецьким купцям, тимто вони й робили перешкоди нашим купцям. А коли грецькі цісарі не взяли в оборону

наших купців, то князь Олег подавався на кораблях аж два рази на Царгород і присилював греків до того, що вони перестали нашим купцям робити перепони в торгівлі в Царгороді.

І тепер показалося, яка велика користь була з того, що наші предки мали таку могутню державу. Ніхто не смів тоді робити кривди нашим предкам. Наша держава, наш князь і наш народ був у пошанівку не тільки у своїх, але й у чужих. Був у пошанівку, бо ми тоді були сильні, могутні!

*

Коли порівняти київську державу з того часу з іншими, сусідніми, то вийде, що вона повстала раніше, ніж, н. пр., польська, чи литовська. Коли б нам насунулося питання, чи можна київську державу називати українською — то на це може бути відповідь: не то що можна, але й инакше й бути не може. Бо ж ця держава повстала на Україні, її збудували наші предки, хоч і з допомогою варягів, а не предки чи білорусів чи москалів, тай найбільше в цій державі було українців.

ІГОР (914 — 946).

Наслідником Олега був Ігор. Він теж дбав за торгівлю, і з цього приводу прийшло знову до війни з Грецією. Ігор подався з великою силою кораблів (фльо-тою) на Царгород, але цей похід не вдався. А проте київські купці могли далі торгувати в Царгороді, хоч і не всіма товарами, як було передтим.

Відбув Ігор також похід аж на Закавказзя. Треба ж було українським купцям промостити шлях, яким могли би провадити торгівлю зі східними магометан-

ськими краями, н. пр., з Персією. Похід цей скінчився щасливо.

Та, побіч цих заграничних воєн, Ігор мав також багато діла й у самій державі. Хоч тоді вже всі українські племена були в одній державі, то все ж якось вони не відчували тої єдності, все ще пам'ятали часи, коли були незалежні від київських князів. Деякі з них просто й ішли до того, щоб порвати зв'язок із Києвом — а це довело до війни. Насамперед прийшло до війни з уличами. Війна була дуже завзята. Щойно по трьох роках Ігореві вдалося побити уличів.

Але спокою в державі ще не було. Бо ж тимчасом зірвали повстання деревляни. Вони навіть схопили у свої руки князя Ігоря, що з невеликим відділом прибічного війська, з дружиною, як тоді казали, пробував у їх краю, щоб зібрати данину, й убили князя. А вбивство князя означало повний розрив деревлян із київською владою, тимто й прийшло до війни.

ОЛЬГА (946 — 960).

Від смерти Ігоря управляла державою вдова по ньому, княгиня Ольга, бо син її, Святослав, був іще малолітній. Вона поклала собі покарати деревлян за вбивство чоловіка. До того ж це була дуже важна річ для держави, щоб деревлянська земля була під рукою київського князя, бо ж це була сусідня з Київщиною земля. Війна покінчилася розгромом деревлян. Одність держави була урятована. А від того часу не було вже що говорити про те, щоб якесь плем'я було собі саме для себе. Всі вони стояли в тісному зв'язку з Києвом, назва „Русь“ почала поширяться скрізь по всій державі Руриковичів.

Релігійні справи.

За часів княгині Ольги були вже початки християнства на Україні, але ж усе ще панувала в державі віра поганська. Бо ж наші предки, таксамо, як і інші слав'яни, були давніше поганами. Ще до того часу, заки повсталася київська держава, вони вірили в одного бога, якого називали Сварогом. Це був бог неба, світла і блискавиці. Але пізніше вони почали вірити в

Кн. св. Ольга.

більше богів. Важніші з них були: Хорс і Дажбог — боги сонця, Перун — бог блискавки, Сварожич — бог вогню, Велес або Волос — опікун худоби. Всіх цих богів наші предки почитали, бо вірили, що вони дають людям добро. А так у нас іще вірили, що існують іще якісь ества, так звані біси. Біси були то добрі, то злі, а жили нібито по лісах, на полях, біля джерел та в болотах. Сюди враховували й русалки. Вірили ще наші предки, що й деякі лю-

ди можуть мати якусь надприродну силу. Людей, що могли перемінатися в вовків, звали вовкулаками. А були ще опирі, себто мерці, що нібито виходили з могил та ходили по світі, були відьми й відьмаки, себто такі люди, що можуть щось незвичайне зробити.

А взагалі поганська віра наших предків тісно вязалася з природою (світло, сонце, блискавка). Цікаво,

що між богами немає богинь, тай вигляд богів не був означений. Правда, на їх честь ставили ідоли з дерева, чи з каміння, але ті ідоли не мали вигляду людей, вони тільки нагадували людське тіло.

Наші давні предки вірили в позагробове життя, вірили, що мерці по смерті живуть далі. Тимто небіжчикові давали до могили все те, що йому за життя було миле. Ще дуже давно жертвували йому навіть людей, головно — невільників. В одних околицях небіжчиків палили, в інших закопували в землю.

Храмів для своїх богів наші предки не знали. Вони молилися і складали богам жертви зі звірят чи рогатин коло ідолів, або під деревами, на горбках, коло джерел і т. ин. З цією своєю вірою в нас були так тісно зв'язані, що прийняти иншу віру не було так легко.

А тимчасом на Україні появилося християнство. Почалося від того, що наші купці, які їздили до Царгороду, познайомилися там із Христовою вірою й її приймали. Імовірно, князь Аскольд був теж уже християнин, а за князя Ігоря мусіла вже існувати християнська громада, бо в Києві була вже церква св. Іллі. Нарешті княгиня Ольга сама прийняла 957. р. християнство.

В 960. р. княгиня Ольга передала владу своєму синові Святославові. Церква визнала кн. Ольгу святою.

СВЯТОСЛАВ І. ХОРОБРИЙ (960 — 972).

Святослав Хоробрий зараз таки, як узяв у свої руки владу, звернув увагу на позакраєві справи. Його коротке панування виповнене війнами. Бо це й відповідало його воєвничій вдачі. Він провадив війни з фінами, з болгарами, що жили над рікою Камою на півночі, із вятичами, предками теперішніх москалів. Всіх їх князь поперемагав і таким чином межі київської дер-

жави поширив аж до горішньої течви ріки Волги. Тепер уже всі славянські предки москалів були під владою київських князів.

На сході від київської держави тяглася держава хозарська. Колись вона була дуже могутня, мала владу навіть над Києвом. Та Святослав поклав собі розбити цю державу, хозари робили перепони в торгівлі київським купцям. Він зібрав військо й пішов походом аж над Волгу, здобув головні хозарські міста й зовсім роз-

Кн. Святослав I. Хоробрий.

бив хозарську державу. Вона перестала існувати, а межі київської держави посунулися далеко на схід.

Та своїми перемогами на сході наш хоробрий князь не вдоволився. Він любив воювати, все думав про війну. Тимто, коли грецький (візантійський) цісар попросив його, щоб пішов походом на наддунайську Болгарію, а Греція тоді була з Болгарією у ворожнечі, то Святослав як-стій погодився й вирушив зараз

за Дунай. Перед такою силою не могли встоятися болгари, й переважна частина Болгарії дісталася в руки київського князя. Але ця велика перемога затривожила

візантійського цісаря. Він і не сподівався, що Святослав Хоробрий так скоро завоює Болгарію та ще й захоче раз на все цю країну задержати під своєю владою. Такого сильного сусіда не бажав собі мати цісар, тимто він зібрав велике військо, сполучився з болгарами й почав із князем війну.

Війна з двома противниками, з болгарами й греками, була для князя нелегка. Він бачив, що ніякої користи тут уже не здобуде, тимто погодився з цісарем і з останками свого війська задумав вернутися додому. Чорним морем переплив він щасливо, але коли вийшов на сушу, на нього напали печеніги і вбили в 972. р. А печеніги це був народ, що примандрував на українські степи з Азії.

*

Духове життя.

В тих часах у київській державі не було ще людей письменних, тимто з тих часів не залишилося нам ніяких письменних творів. Але дійшло до нас із тих часів дещо народньої поезії, деякі повісти та казки, що їх собі переказували з уст до уст. Передовсім було багато обрядових пісень, які вязалися з почитанням богів. А почитали богів у нас узимі, навесну та влітку, тимто були в нас такі пісні — зимові, весняні, літні. Зимові це — так звані колядки та щедрівки, весняні — гагілки, літні — купальні пісні, на честь божка Купала. Повстали теж тоді гарні весільні й похоронні пісні.

А так були ще гарні дружинні пісні, що оспівували лицарські вчинки хоробрих молодців, княжої дружини, а то й самого князя.

А, крім цього, між народом ходили різні казки, оповідання, перекази, що вязалися з державним життям. За княжих часів, ось хоч би за Святослава Хороброго, люди не знали вже, який був початок київської

держави, тут їм помагали вже тільки різні перекази. Ось був, наприклад, відомий переказ про перевізника Кия, що нібито від нього пішла назва міста Києва. А інший переказ розповідав знову, що були собі три брати: Кий, Шек і Хорив та сестра їх Либедь, що ті три брати оснували Київ, що князем у Києві став найстарший із них, Кий, та що його рід довший час панував у Києві. Багато переказів було про князя Олега, про його смерть від улюбленого його коня. Були теж оповідання про повстання деревлян за Ігоря та про пімсту княгині Ольги за смерть чоловіка. Усі ці оповідання та перекази змінiali згодом свій зміст, поки їх опісля не записали в книжках, у т. зв. літописах.

Як собі уявити тих трьох князів, то всі вони, і Олег і Ігор і Святослав Хоробрий, були дуже воевничі. А були вони такі не тільки тому, що мали таку вдачу, як ось Святослав, але й тому, що вони мусіли воювати. А то б держава не була дійшла до такої могутности. Могутною ж хотіли її мати князі.

Що наш народ у тих часах створив так багато різних пісень, переказів, оповідань про своїх князів — пояснюють і здібністю самого народу, і тим, що історичні події самі казали народові гордитися своїми князями, своєю державою, її життям і складати про все це перекази та оповідання.

ВОЛОДИМИР ВЕЛИКИЙ (979 — 1015).

По смерті Святослава Хороброго три його сини поділилися його спадщиною, але ж опісля Володимир усунув своїх братів і зединив цілу київську державу у своїх руках.

Хоч і як простора вже тоді була вона, то за Володимира вона ще більше поширилася на заході й на

лівночі. На заході її межа до кн. Володимира сягала по Мостиська й по Холмщину, отже майже ціла Галичина (східня), з винятком найближчої землі над Сяном, і ціла Волинь віддавна належали до київської держави. А Володимир посунув іще грانیці держави на захід, за-няв так звані „Червенські городи“, місто Перемишль і інші, і таким чином Перемищина й Холмщина, які жили досі своїм самостійним політичним життям, тепер увійшли у склад великої київської держави.

Кн. Володимир Великий.

Володимир Великий побив іще й ятвягів, народ, споріднений із литовцями, бо він напав на білоруські землі. Він поширив межі київської держави й на півночі, де жили фінські племена. Таким чином на цих фінських землях тепер почали поселятися і славянські племена.

З тодішньою Польщею були відносини не дуже приязні. Це видно з того, що Володимир Великий ходив походом у глибину Польщі. Польська держава повстала пізніше за київську й саме за часів Володимира Великого починала зміцнюватися.

Християнство — державна віра (988). Найважлишою подією за панування Володимира Великого було те, що він сам прийняв християнство і проголосив його державною вірою. Християнство

візантійського обряду вже було, як ми вже казали, трохи поширене в київській державі, тай княгиня Ольга була, як знаємо, християнка, але ж її чоловік, князь Ігор, і її син, князь Святослав Хоробрий, залишилися ще

Київська держава за Володимира Великого.

логанами. А Володимир Великий не тільки сам став християнином, але зробив християнство державною вірою. Багато до того спричинилося те, що Володимир був у тісних зносинах із тодішніми двома візантійськими цісарями, і що їх сестру Анну взяв собі за жінку. Сам

князь охристився 988. р. І зараз потім спровадив грецьких пан-отців, а вони як-стій почали проповідати Христову науку. Насамперед став християнським Київ, а за ним пішли інші міста й села. Але ж останки поганства ще довго держалися в київській державі. Були ще довго такі люди, що згадували ще давніх поганських богів, хоч і почували себе християнами. Таких людей звали — двоєвірцями.

*

Духова культура.

У зв'язку з поширом християнства почала ширитися й освіта. Поширювало її передовсім грецьке духовенство. Повставали школи, які мали вигляд збірних викладів, де відбувалося навчання старо-болгарською мовою, подібною до тої, що нею говорили тоді наші предки. Бо й церковні книжки були писані тою мовою. Вона й досі збереглася в нашій церкві, але ж з віками вона сильно поукраїнилася, й ми її називаємо староукраїнською письменницькою мовою. Нею довгі віки писали в нас книжки.

Розвинулося теж мистецтво, передовсім церковне. Церкви будували спершу тільки грецькі майстри на зразок візантійських церков. Найбільша церква була св. Василя в Києві, названа так тому, що християнське ім'я князя Володимира було Василь. Ця церква називалася ще „десятинною“, бо на її вдержання князь давав 10-у частину зі своїх доходів (див. ст. 39.)

За Володимира почали бити власну монету. Гроші були золоті й срібні. Вони мали на собі рисунок Христа або Володи-

Срібні гроші Володимира Великого.

мира, а деколи тризуб, що був державним гербом.

Боротьба Але саме в тому часі, коли в державі по-
з чато заводити християнство, коли на за-
печенігами. ході й на півночі межі київської держави
 поширилися, — на сході виросла для неї
 велика небезпека від печенізької орди. Ця орда, як ми
 вже казали, прийшла з азійських степів і напала вперше
 на нашу державу тоді, коли наш князь Святослав Хо-
 робрий був у Болгарії. Ця орда і вбила того великого
 князя. На українських степах настали тепер страшні
 часи. Не було можна знати ні дня, ні години, коли над-
 біжать печеніги, бо їх набіги були дуже нагальні, вони
 відбували їх на конях. Таке небезпечне українське жит-
 тя на степах не могло довго вдержатися. Українська
 людність почала покидати степи та тікати в лісову сму-
 гу, де можна було сховатися перед печенізькими напа-
 дами. Лише відважніша частина української людности
 залишалася на степах. Її можна назвати предтечами
 наших козаків.

Київська держава мусіла вести майже безпере-
 ривну війну з печенігами. Та ця орда була така сильна,
 що тяжко було її знищити. Але ж бо київська держава
 була сильна й могутня, то й потрапила відігнати пече-
 нігів від хліборобської України. А проте вони залиши-
 лися на степах, на просторі від Дону аж по Дунай, і руй-
 нували раз-у-раз здобутки праці українських рук.

*

Панування Володимира Великого має велике зна-
 чіння в історії України. Найважніша подія була, очеви-
 дячки, та, що християнство від того часу почало поши-
 рюватися скрізь по українських землях, і Україна ста-
 ла християнською. Та рівночасно ширилася тут освіта,
 особливо між найвищими верствами суспільности. Важ-
 не було й те, що Володимир поусував нарешті всіх кня-

зів, які залишилися ще були в деяких племен, і на всіх землях своєї просторої держави поназначував своїх синів своїми намісниками. Таким чином поза родиною Руриковичів не було в київській державі вже жадних князів, і з того часу виробився був такий погляд, що держава є власністю Руриковичів, що тільки Руриковичі мають право бути її володарями.

За Володимира Великого київська держава була дуже могутна. На заході й півночі були великі здобутки, на сході — Володимир спинив наступ печенігів. За ці великі заслуги історія назвала Володимира Великим, а Церква за заслуги щодо християнства визнала його святим. Володимир помер 1015. р.

*

Тут слід нам добре собі втямити, що „Червенські городи“, про які ми говорили, це не є Східня Галичина, а тільки край над Сяном і частина Холмщини.

Таксамо добре треба пам'ятати, що Україна прийняла християнство з Візантії, з Греції. Візантія — назва від головного міста, що так звалось. Звалось воно ще Царгород або Константинопіль. Візантійська держава була тоді найбільш освіченою й багатою країною в Європі. Через те й обряд грецький або візантійський такий величавий.

Пам'ятати треба й те, що під владою київської держави були предки українців, білорусів і москалів, але осередок цієї держави лежав на українських землях. Тимто київську державу, яку звали й руською, можна ще й називати українсько-руською, або просто українською, бо ж Володимир Великий передовсім при допомозі наших предків управляв цією державою.

СВЯТОПОЛК І. (1015 — 1019).

Зараз по смерті Володимира почалась боротьба за владу в Києві, бо найстарший син Володимира, Святополк, хотів поусувати всіх своїх братів, що їх у поодиноких землях понастановляв батько, і сам один хотів володіти цілою державою. Він просто казав убити трьох своїх братів, Бориса, Гліба і Святослава, й хотів те саме зробити з іншими братами (ще й сьогодні показують біля Гребенова в Карпатах місце, де мали вбити Святослава). Але проти того виступив один із його братів, Ярослав, і, зібравши військо, вигнав Святополка з Києва.

Але Святополк І., який був жонатий з донькою польського князя Болеслава Хороброго, втік до Польщі й від свого тестя дістав поміч. Над Бугом на Волині прийшло до битви між Ярославом і Болеславом: Ярослава побито, він мусів уступити з Києва, а Святополк, разом зі своїм тестем Болеславом, увійшов до міста й засів на княжому престолі. За поміч Святополк І. відступив тестеві „Червенські городи“.

Але недовго довелося панувати Святополкові в Києві. Ярослав зібрав військо, Святополка вигнав і сам став київським князем. Святополк І. утік до Польщі, чи навіть до Чехії, і там закінчив своє життя. За злочини супроти братів його назвали „Окаянним“.

*

В деяких книжках можете прочитати, що польський князь Болеслав Хоробрий мав думку здобути Київ для Польщі. Та так думати не можна, не можна так і говорити, бо ж Болеслав ішов тільки на поміч своєму зятеві, й більш нічого.

Злочини Святополка І., хоч і як можуть нас жахати, не були чимось надзвичайним у тих часах: такі

злочини, а то ще й більші, бували тоді в панівних родах і інших держав.

ЯРОСЛАВ І. МУДРИЙ (1019 — 1054).

З упадком Святополка І. княжити в Києві почав Ярослав І. Його панування належить до найсвітліших картин із нашої історії. Недурно наші предки назвали цього великого князя Мудрим. Незвичайно важне з його панування те, що, коли 1036. р. вмер його брат Мстислав, котрий володів у Лівобережній Україні, то Ярослав І. зібрав під своєю владою всі українські, всі московські й білоруські землі, з винятком тільки одного білоруського Полоцька. Тут панував окремий князь із родини Руриковичів, але й він признавав зверхність Ярослава Мудрого. Таким

Кн. Ярослав Мудрий.

чином усі українські землі, бо й Закарпатська Україна, належали тоді до київської держави. Отак Ярослав І. Мудрий був князем, що володів над усіма українськими землями та ще й над Білою Руссю та й Московщиною.

Якийсь час відійшли були від України Червенські городи, що їх був прилучив до Польщі Болеслав Хоробрий. Але вони були тоді всього одинацять років під Польщею. В 1030. році вирушив Ярослав на Польщу, 1031. р. відібрав усі Червенські городи й прилучив їх

знову до київської держави. Опісля Ярославові довелося вмішатись і в польські справи. Там вибухло було повстання проти князівської родини Пястів. Тоді Ярослав прийшов у допомогу своєму швагрові Казимирові І., здушив повстання й допоміг йому засісти на польському престолі. Цей похід Ярослава Мудрого у глибину Польщі можна порівняти з походом польського князя Болеслава Хороброго на Київ. Ні один, ні другий похід не мав за мету здобувати чужих країв, а тільки — дати поміч своякові.

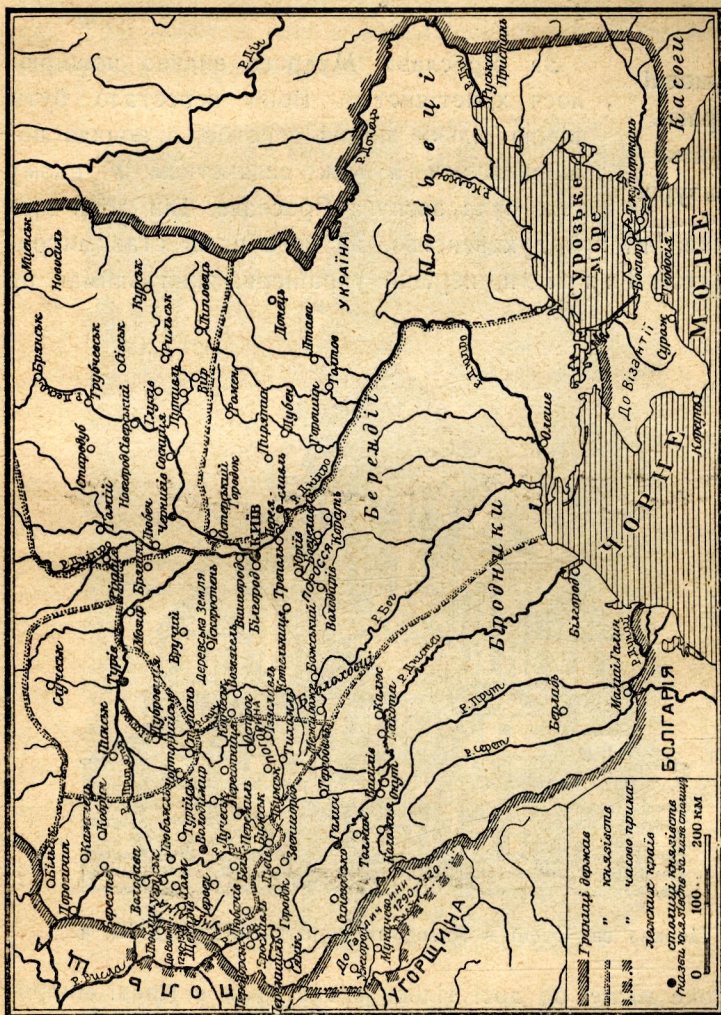
Крім цього, Ярослав побив естонців, що жили в краю над Балтійським морем, і таксамо приборкав ятвягів та литовців, що нападали на київську державу.

Але найважливіша подія сталася на сході держави. Там кочувала печенізька орда, що все була дуже небезпечним сусідом, раз-у-раз нападаючи на українські землі. А в 1036. році ціла ця орда, уступаючи перед двома новими ордами, торками й половцями, вдарила на Україну й підступила під сам Київ. Тут прийшло до великої битви. Ця битва мала рішити, чи наша держава устоїться під таким великим натиском, а для орди це була справа життя і смерті. Битва ця була дуже кривава й ішла цілий день. Над вечір була орда зовсім розбита. Це й рішило її долю. Вона втекла за Дунай і там розплинулася між іншими народами. Це був великий, блискучий успіх України! Взагалі 1036. рік, рівно 900 років тому, записався незатертими буквами в нашої історії. Цей рік великий, незабутній.

А тим, що Ярослав Мудрий розбив печенізьку орду, Україна заслужила собі на назву „забороло культури й цивілізації перед степовиками“.

За Ярослава Мудрого відбувся ще один похід на Царгород, і знову через те, що київським купцям роби-

ли там перепони в торгуванні. Але цей похід не вдавсь. Греки сильно пошкодили наші кораблі, й військо мусі-

Українська держава в XI—XIII ст.

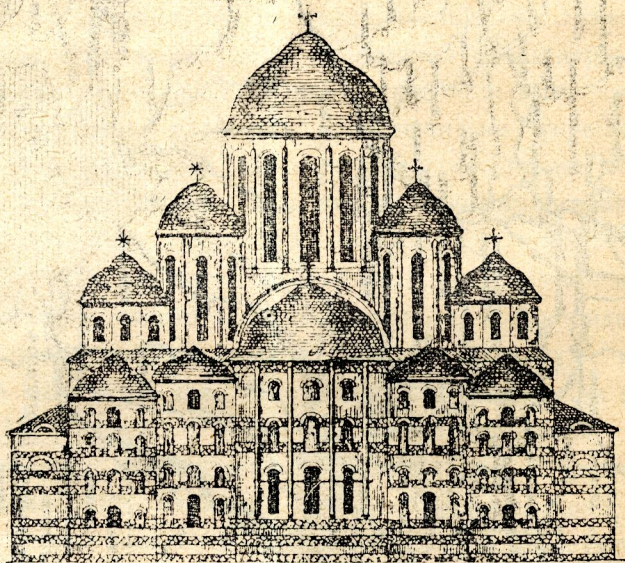
ло вертатися додому. Це був останній похід наших князів на візантійські землі. Київська держава була тоді

занадто занята іншими справами, щоб можна було думати про такі далекі походи.

*

**Церковні
справи.
Духова
культура.**

За Ярослава Мудрого значно поширилося християнство. Воно перестало бути вірою тільки вищих верстов, а почало поширюватися й між селянством. У цьому теж була заслуга Ярослава. Він дбав про церкви та про духовенство. За його часів став митрополитом Іляріон, перший українець, який займав це

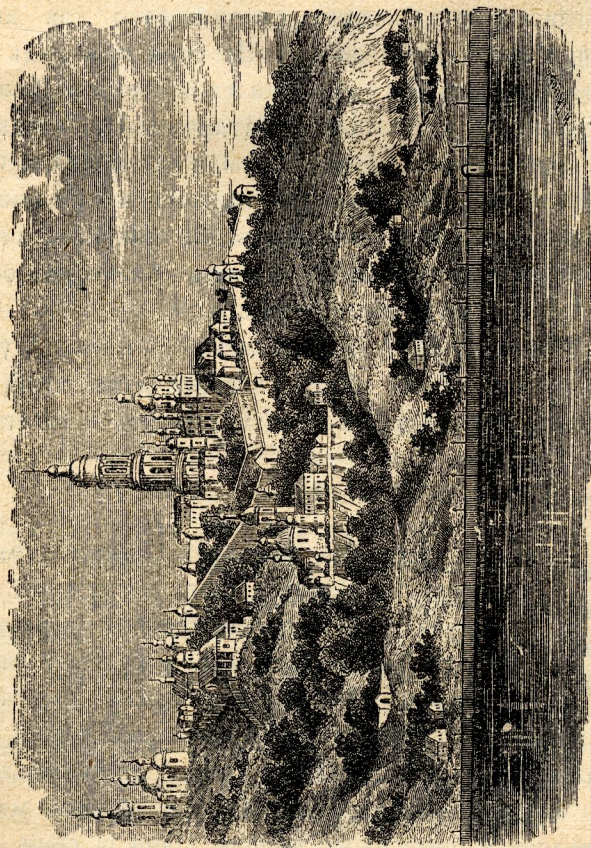

Церква св. Софії в Києві, як вона виглядала в XI. в.

високе місце, бо досі тільки греки були в Києві митрополитами.

Ярослав Мудрий збудував у Києві церкву, величаву будівлю, на зразок царгородської церкви, й назвав її так, як вона звалася в Царгороді — св. Софією. Він при-

красив її такими гарними малюнками (фрески й мозаїки¹⁾), яких, крім Царгороду та Сицилії, не було тоді ніде в Європі. Вони залишилися до сьогодні в тій церкві. Тоді повстав також найславніший опісля монастир, Печерська Лавра в Києві.

Києво-Печерська Лавра, вигляд від Дніпра.

Церква в державі Ярослава Мудрого була в залежності від царгородського патріярха. А що Церква східного, візантійського обряду була ще у звязку з католицькою Церквою латинського обряду, то й Церква в державі Ярослава була у звязку з Римом: вона була

католицька. То щойно з початком XII. ст. наша Церква тісніше звязала свою долю з Царгородом і відстала від Риму.

За Ярослава Мудрого почалося також українське письменство. Твори ці були писані, як ми вже сказали, церковною мовою, староболгарською (ще її звуть старославянською). Славним твором було так зване „Слово про закон і благодать“. Це була проповідь митрополита Іляріона, де є похвала князям Володимирові Великому й Ярославові Мудрому. Проповідь ця визначається великим патріотизмом, є це приклад співпраці Церкви з державою. Крім письменної творчости, розвивалася далі усна словесність. До давніших оповідань прибули ще оповідання-перекази про Святослава Хороброго та Володимира Великого.

За Ярослава Мудрого складено частину „Руської Правди“. Є це збірник законів, дуже цінна для нас памятка, якої не має з тих часів ніодин славянський народ.

*

Значіння панування Ярослава Мудрого.

За панування Ярослава I. наша держава станула на вершку своєї могутности. Вона була одна з наймогутніших держав у Європі. Український народ тоді всі високо шанували, таксамо в великому поважанні був його володар, київський князь. Володарі інших держав уважали для себе за велику честь споріднюватися з нашою княжою родиною. Сам Ярослав Мудрий мав за дружину доньку шведського короля. Один із синів Ярослава одружився з візантійською царівною, одна дочка Ярослава (Анна) була дружиною французького короля Генриха, а друга донька була жінкою норвезького короля Гаральда; Ярославова сестра була одружена з

польським князем Казимиром I., що йому Ярослав допоміг був здобути польський престіл. Княжа родина була споріднена і з німецькими князями і з угорською королівською родиною.

Умер Ярослав Мудрий у Києві 1054. р.

ІЗЯСЛАВ I. (1054 — 1068).

Ярослав Мудрий назначив своїм наслідником найстаршого свого сина Ізяслава. Інші сини подіставали поодинокі землі-князівства, але з тим, що мали признавати владу найстаршого з братів. Таким чином, київська держава мала бути одною державою, а її частини мали бути звязані між собою родиною Руриковичів. Та згодом князі поодиноких земель поробилися незалежними, держава Ярослава Мудрого розпалася на кілька, а опісля навіть на кільканацять держав, і це було велике нещастя для нашої землі.

Але спершу сини Ярослава йшли разом, і на цьому вигравала Україна. Показалося це в війні з торками.

Торки прийшли з Азії зараз за печенігами. Коли 1036. р. печенігів розбито, то торки заняли їх місця і стали сусідами київської держави. Це вже не була така сильна орда, як печеніги, а проте своїми нападами докучала населенню українських земель. Тимто Ізяслав I. тай іще його обидва брати з великою силою почали війну з торками, яка скінчилася цілковитим розгромом цієї орди 1060. р. З того часу ця орда перестала існувати. Одні з них порозбігалися на всі сторони, других поселили князі на українських землях, таксамо, як це колись сталося з печенігами (пор. село „Печеніги“ в Харківщині, містечко „Печеніжин“ у Галичині).

Але спокою на сході таки не було. На українські землі почала нападати нова орда половців, що йшла тим самим шляхом, що й її попередники. Почалася довга й затяжна війна з половцями — вже за Ізяслава.

**Бояри,
віче,
прогнання
Ізяслава.**

В київській державі влада князя була велика. Князь був власником держави, до нього належала в ній уся влада. А проте він мусів рахуватися з голосом своєї військової дружини, та ще з власниками більших земельних посіlostей та з багатими купцями. Їх усіх звали більшими людьми, або „боярами“. Визначні-

Князь із дружиною виїздить із гóроду.

ших зпоміж бояр князь покликав не раз на нараду, і це була тоді „Боярська Рада“. Але в деяких важніших справах князь не міг нехтувати голосу й ширшої громади, тим більше, що населення, особливо більших міст,

було здавна звикло сходитися на збори, на так звані віча. Досі було все так, що поміж князем і громадою була повна згода. Щойно за Ізяслава І. ця згода попсувалася. Громада закидувала князеві, що він не так, як би слід, обороняє населення перед нападами половців. Віче в Києві дуже рішуче виступило проти князя, і князь мусів із Києва тікати. Тоді віче проголосило князем Всеслава, полоцького князя.

ВСЕСЛАВ ПОЛОЦЬКИЙ (1068 — 1069).

Покинувши Київ, Ізяслав утік до свого свояка, польського князя Болеслава Сміливого. Від нього він дістав поміч, і вони обидва разом рушили на Київ. Всеслав утік, і Ізяслав знову засів на княжому престолі.

ІЗЯСЛАВ І. (1069 — 1073).

Тяжко помстився Ізяслав на киянах за прогнання. Але ж безпечним на троні себе він не почував. Тимто просив свого свояка Болеслава Сміливого, щоб якийсь час залишився з військом у Києві. Та киянам було цього за багато, й вони почали нападати на польське військо. Це й примусило Болеслава Сміливого вийти з Києва. Кияни не могли забути Ізяславові пімсти над ними й раді були його позбутись. З цього скористав чернігівський князь Святослав, четвертий син Ярослава Мудрого, прогнав Ізяслава І. з Києва й сам почав князувати.

СВЯТОСЛАВ ІІ. (1073 — 1076) й ІЗЯСЛАВ І. (1076 — 1078).

Святослава ІІ. знали всі з того, що він боровся з половцями, заки ще став київським князем. Кияни його

любили, то й Ізяслав не відважився добиратися до Києва. Та по смерті Святослава II. (1076) Ізяслав I. знову повернувся до Києва. Але панування його було коротке; він незабаром і згинув у війні зі синами Святослава II. Київським князем став п'ятий син Ярослава Мудрого, Всеволод.

ВСЕВОЛОД I. (1078 — 1093).

Ставши київським князем, Всеволод I. мав у своїх руках: Київщину, Лівобережну Україну й частину білоруських та московських земель. Отак його держава, хоч і не могла рівнятися державі Ярослава Мудрого, то все ж була не тільки найбільша з усіх держав тодішніх Руриковичів, але, наприклад, була більша від тодішньої Польщі або Угорщини. Тимто й тодішній князь був такий могутний.

*

Напади половців.

Вже за Ізяслава I. половці почали були нападати на українські землі, та дуже їх руйнували. Те саме було й за Всеволода I. та пізніших князів. Повторилися немов би часи давніх печенізьких нападів. Найбільше терпіла від них Переяславщина, що її тоді звали Україною. Але половці заганялися аж у Київщину та Чернігівщину.

По Всеволоді київський престіл дістався синові Ізяслава, Святополкові.

СВЯТОПОЛК II. (1093 — 1113).

Святополк II. мав під своєю владою інші землі, ніж його попередник, Всеволод I. В його руках була Правобережна Україна разом із Києвом, а також і Волинь. Таким чином цей київський князь мав самі тільки українські землі.

**Право
наслідства.
Зїзд у Лю-
бечі 1097. р.**

В державі Руриковичів не було ясної постанови щодо права наслідства на княжому престолі. Але завівся був такий звичай, що найстарший з родини мав бути київським князем. Це була так звана засада старшинства, подібно, як воно було тоді в Польщі та в Чехії. Але не всі князі держалися цієї засади, й через те між князями доходило нераз до боротьби. Та щоб якось цю справу уладнати, 1097. р. зіхалися князі в Любечі і там постановили, що на всіх княжих престолах має обов'язувати право спадщинности, то значить, що по батькові мав княжити син. Але й це право не заспокоїло князів; між ними доходило знову до боротьби.

Показалося це незабаром на Галичині.

*

**Боротьба
за
Галичину.**

Край, що обіймав околиці Дністра, від його джерел до чорноморських степів, а далі околиці Сяну й Буга, разом із Червенськими горами, належав до Ростиславичів, потомків найстаршого сина Ярослава Мудрого, що вмер був іще за життя батька. Ці Ростиславичі засідали тут на трьох престолах: у Перемишлі, у Звенигороді та в Тереховлі. Та цю землю, добре заготовдану, не наражену на напади степовиків, поклав собі прилучити до своїх країв Святополк II. З такою думкою він зробив союз із Угорщиною, й під Перемишлем станули українські війська Святополка II. й мадари. Але Ростиславичі, що покликали собі в допомогу половців, у битві під Перемишлем 1099. р. геть чисто розбили війська Святополка II. й мадярів. Від того часу Галичина стала від київських князів зовсім незалежна.

**Велика
війна з по-
ловцями
(1103 — 1111).**

Від самого початку панування Святополка II. половецька орда раз-у-раз нападала на українські землі. Вже не лише Лівобережна Україна, а то й навіть сам Київ був загрожений їх нападами. Для київської держави була тепер найважливіша річ — усунути цю небезпеку зі сходу. Тимто Святополк II. і переяславський князь Володимир Мономах, Всеволодів син, провадили ввесь час війну з половцями.

Але війна тяглася зі змінним щастям — половців не можна було розбити. Щойно в 1103. році обидва князі повели рішучу війну з ордою і в 1109. р. перейшли в наступ. Боротьба набрала великих розмірів на цілому просторі від ріки Дунаю по річку Донець. Українські війська вдерлись у глибину половецьких степів і в 1111. р. так сильно погромили половецькі війська, що від того часу ця орда перестала вже так дуже загрожувати київській державі.

*

**Суспільні верстви
в давній Україні.
Революція в Києві
1113. р.**

Ще за життя Святополка II. було невдоволення бідніших верств населення в Києві. Смерть князя стала гаслом до розрухів. Тодішній суспільний лад у київській державі був зовсім подібний до ладу в інших європейських державах, хибя з винятком візантійської держави, де той суспільний лад був инакший.

Населення поділялося на різні верстви. Найважливіші були бо яри, себто, більші люди, визначніші, власники великих земельних посіlostей, княжа дружина, обдарована князем землею, і багаті купці. Сюди належали й вищі церковні достойники. За ними стояло дрібне

міщанство, дрібні купці й ремісники та нижче духовенство. По селах жило свободне селянство, смерди. А були ще т. зв. ізгої, сябри й закупи. Це були безземельні, бездомні люди, які наймалися на роботу. Хоча вони були люди свободні, але залежали від свого господаря — пана. Нераз бувало таке, що вони, не маючи змоги заплатити своїх грошових зобовязань, ставали невольниками своїх вірителів. Залежними від своїх вірителів ставали часом і свободні селяни, смерди. Не заплативши своїх довгів, вони були приневолені робитися на якийсь час наймитами, чи найманиками своїх вірителів. Найнижчою суспільною верствою були невольники, яких звали холопами. Вони були цілком залежні від своїх власників. А проте, не рахуючи холопів, надто великих маєткових різниць на старій Україні не було. Тільки по більших містах стрічалися великі багаті й дуже бідні. Це бідне населення міст повставало з підупалих купців, ремісників, а то й смердів. Таким чином витворювався по більших містах, передовсім у Києві, пролетаріят.

Той пролетаріят, невдоволений своїм становищем, подратований тим, що урядовці князя Святополка II. робили всякі грошові спекуляції²²), та ще господаркою жидів, що займалися лихвою, почав розрухи в Києві. Ці розрухи звернулися проти багатців, бояр. Занепокоєні цим бояри покликали на київський престіл переяславського князя Володимира Мономаха, якому вдалося розрухи припинити й роздратованих заспокоїти.

Тодішній суспільний лад у київській державі нам тепер подобатися не може. Особливо разить нас тепер те, що тут були невольники-холопи. Але инакше оцінимо той лад тоді, як візьмемо на увагу, що тоді в усіх державах так було. Не треба ж забувати, що це були зовсім інші часи, інші господарські від-

носини, а господарські відносини були саме причиною такого суспільного ладу.

Таксамо прикро нас може вразити та безнастанна боротьба між князями. Дехто може й подумає, що ця боротьба була тільки в нас, і що тільки від тої боротьби падала сила нашої держави. Воно то правда, що коли б була єдність, коли б не було між князями безнастанних заколотів, то й держава була б могутніша. Але ж це був такий час, боротьби між князями це тоді було явище звичайне. Такі боротьби, а часом і гірші, відбувалися в тих часах і по інших краях. Були вони в Польщі, в Німеччині, у Франції й т. д. Але в тих часах київська держава, хоч і були в ній неспокої, заколоти між князями, була могутня. Це видно з того, що вона розбила орду торків і дуже ослабила страшну половецьку орду.

ВОЛОДИМИР II. МОНОМАХ (1113 — 1125).

Володимир II. Мономах був могутний князь. Мав він під своєю владою всі українські землі з винятком Галичини й Чернігівщини, а так іще мав частину білоруських земель і майже всі московські. Став він київським князем із волі київської громади. Володимир Мономах тішився великою прихильністю народу через те, що поклав найбільші заслуги в боротьбі з половцями. Це була тоді найважливіша справа для населення України тай узагалі для київської держави. Перемога над половцями з 1111. р. залишилася ясною картою в історії України. А проте наслідків половецьких нападів не далося усунути. Бо хоч із українських степів прогнано половецьку орду, то тут далі існував мандрівний, кочівний спосіб життя, тільки що замість половців були тут свої, українці. Їх називали б р о д н и к а м и.

Духова культура.

Доба від Володимира І. Великого до Володимира II. Мономаха була добою могутності України. І ця могутність дає своє тавро тогочасній письменності. Тодішні письменники живуть у почутті, що вони є синами великого народу, який має могутню державу, має свою славу й пошану між ближчими й дальшими народами. Це видно не тільки з творів митрополита київського Іларіона, але і з літописів³). Осередком письменності був Печерський монастир у Києві, де писали літописи й де повставали твори, передовсім релігійного змісту. Володимир II. Мономах був теж письменником, він написав свою гарну „Поуку Кн. Володимир II. Мономах. дітям“, де своїм синам дав

вказівки, як мають поводитися на княжому престолі. За Володимира Мономаха викінчено й „Руську Правду“.

МСТИСЛАВ І. (1125 — 1132).

Після Володимира Мономаха панував у Києві його син, Мстислав. Він пішов слідами батька і провадив боротьбу з половцями, які знову почали нападати на українські землі. Половців побито, й від того часу вони перестали довший час нападати на українські землі.

ПОЛІТИЧНИЙ ЗАНЕПАД КИЇВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.

Боротьба за Київ.

Мстислав І. був останнім могутним київським князем. По його смерті почалася боротьба між князями за Київ, бо кожний із

них хотів засісти на княжому престолі в Києві. Та найгірше тут було те, що тепер вмішалася в цю боротьбу й Московщина. Тодішній суздальський князь Андрій Боголюбський, що панував у московських землях, звязався з деякими білоруськими й українськими князями, вони в 1169. році заволоділи Києвом та дуже знищили Київ. Це було щось надзвичайне, доказувало, що боротьби між князями стали завзяті.

**Десятилітня
війна з полов-
цями
(1184 — 1194).**

Боротьба за Київ ішла ще кільканацять років після знищення Києва, але нарешті вона таки затихла. Це й був найвищий час, бо половці знову почали нападати на Україну й заганятися навіть під Київ. Ці напади примусили князів знову zorganizувати велику війну з половцями. Взяли в цій війні участь тільки князі з українських земель із київським князем Святославом III. на чолі. Війна почалася в 1184. році й навіть того року скінчилася поразкою половців. Але далі справа легко не йшла. В 1185. р. половці побили чернігівських князів: Ігоря і Всеволода. Обидва вони дісталися навіть до неволі, а половці почали заганятися аж під Київ. А все ж Україна показала сильнішою від половецької орди. Українські князі провадили витривало війну з ордою й остаточно, по десятилітній боротьбі, так розбили половців, що вони раз на все перестали бути грізні для України.

*

Коли переглянути оком ті тяжкі часи, то стане ясно, що тяжку боротьбу зі степовиками провадили тільки українські князі. Білоруські й московські князі, а таксамо й Польща, сиділи собі тоді спокійно за плечима України. Тільки завдяки Україні могла тоді спокійно розвиватися на півночі Москва, а на

заході Польща, а Україна виснажувалася в цій тяжкій боротьбі зі степовиками і спливала кровю в ній.

Крім цього, треба пам'ятати про 1169. рік. Цей рік дуже важний в історії України — тоді вперше князь московських земель вмішався в українські справи.

Церковні справи.

Церковна організація в державі Рюриковичів поступала наперед. Крім митрополії в Києві, яка була зверхньою церков-

ною владою в цілій державі, було ще вісім єпископств, з них на українських землях — шість: у Переяславі, в Чернигові, в Білгороді, у Володимирі на Волині, в Луцьку й Турові. Опісля повстало єпископство в Галичі. Дієцезії відповідали поодиноким землям. Церква мала свої маєтки, якими управляло саме духовенство. Вона мала

Руїни Десятинної церкви.

теж свій суд, який судив т. зв. „церковних людей“, себто духовних і світських, тісно зв'язаних з Церквою. А деякі справи, а саме: справи подружні, ворожбитство і ще деякі — належали й до церковних судів, без огляду на те, чи справа йшла про „церковних“, чи про світських людей. Автім Церква сповняла важне завдання ще й тим, що опікувалася освітою, бідними людьми і шпиталями. Через те значіння Церкви було дуже велике — вона в багатьох справах виручала державу.

Письменство й мистецтво.

Про війни з половцями, які вели наші князі на більші розміри, широко розповідали між народом. Тимто не диво, що змістом нашого найціннішого поетичного твору з тих часів була боротьба з половцями. Є це „Слово о полку Ігоревім“, що оспівує нещасливий похід князя Ігоря з Новгороду Сіверського, який відбувся 1185. року. „Слово“ повстало в 1187. р., а написав його, мабуть, хтось із дружини київського князя Святослава III. Цей твір перевищає з мистецького погляду всі тодішні твори й візантійські й західньо-європейські. Це взагалі один із найцінніших творів у всесвітньому письменстві. Крім „Слова о полку Ігоревім“, повстали ще в тих часах дружинні повісти, які оповідали про славні воєнні вчинки князів та їх дружини. Писали тоді й літописи. Побіч світських творів, повстало ще багато творів релігійного змісту.

Усна словесність розвивалася в тих часах далі. Повстали тоді так звані „билини“, які оповідали про визначні вчинки князів та визначних людей у боротьбі зі степовиками. Ці билини повстали у східній Україні, але тут їх люди забули через великі перевороти, що їх викликали татарські наїзди; їх занесли до Московщини, й тут вони збереглися.

Високо стояло також тоді мистецтво, а саме будівництво. Тут видко ще далі візантійські зразки, але тепер будівничими й малярами були вже українці, а не греки. Ці роди мистецтва стояли в нас тоді так високо, що з ними мистецтво західньої Європи й рівнятися не могло.

ПЕРЕВАГА ЗАХІДНЬОЇ УКРАЇНИ НАД СХІДНЬОЮ.

Духова культура стояла тоді на Україні високо, та найціннішими творами могла виказатись тоді східня

Україна. Але ж з політичного боку ця східня Україна чим раз більше підупадала. Спричинила той упадок передовсім майже безпереривна боротьба з половцями. Правда, вона покінчилася для київської держави щасливо, але ж дуже її ослабила. А далі причиною політичного занепаду у східній Україні були боротьби князів за Київ. Наслідком цього у східній Україні повстало більше князівств, і влада київських князів була вже дуже невелика. Давня могутність київських князів занепадала. Але замість Києва прийшла до більшого значіння західня Україна, а саме обидва князівства: волинське й галицьке. Західня Україна не мала на своїх плечах боротьби зі степовиками, не зазнала тої руїни, що вони їй наносили на східню Україну, тимто ця частина України була ліпше загосподарована, тут був добробут.

І Волинь, і Галичина були звязані з Києвом, голов-но в часі найбільшої могутности київських князів. Та згодом обидві ці країни стали незалежними від Києва. На Волині було спершу кілька князівств, та з кінцем XII. століття цілу Волинь зединив під своєю владою князь Р о м а н.

А Галичина дістала 1084. р. свою окрему княжу родину Р о с т и с л а в и ч і в, що були одною лінією Рюриковичів. Ця родина показала в собі багато сили і здатности до влади, ці князі потрапили вдержати самостійність Галичини й супроти київських і волинських князів, і супроти Польщі й Угорщини, що все зазіхали на багату, галицьку землю. Князівств тут було спершу три: перемиське, звенигородське і теребовельське. Ці князівства хотіли забрати собі волинські князі. Небезпека з цього боку збільшилася за київського князя Святополка II., що звязався був із уграми проти Ростиславичів. Але, як ми вже це згадували, Ростиславичі, на чолі яких стояв перемиський князь В о л о д а р, під

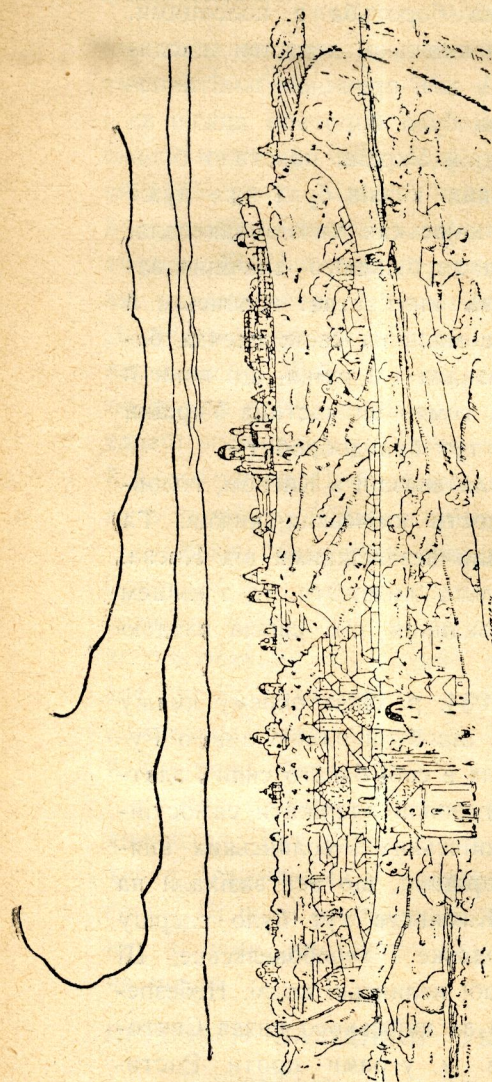
Перемишлем у 1099. році розбив угрів і Святополка II. Ця битва мала велике значіння для дальшої долі Галичини.

Від тепер угри перестали мішатися в галицькі справи, й Галичина стала незалежною від Києва.

Ростиславичі, Володар і Василько, показали багато сили волі в погряничних війнах із Польщею. Вони вдержали західні межі непорушними, а межі ті йшли тоді в Галичині на захід від річки Вислока, що вливається до Сяну, а з ним до Висли.

В історії Галичини велике значіння має рік 1145., бо тоді всі три князівства: перемиське, галицьке й звенигородське сполучилися в одну державу в руках князя Володимирка. Від того часу Галич став столицею зєдиненої Галичини, і Галичина стала одним із наймогутні-

ших князівств на Україні. Це галицьке князівство обіймало сучасні три воевідства: львівське, станисла-

Старовинний Галич.

вівське й тернопільське, в Карпатах — Лемківщину, а далі: Буковину, переважну частину Молдавії й Басарабії та східне Поділля. І за Володимирка, і за його сина Ярослава Осмомисла (1153—1187) галицьке князівство дійшло до гарного господарського розвитку; воно й не диво, бо тут не було нападів степових орд, як це було у східній Україні. Про славу й могутність цього князя згадується у славному „Слові о полку Ігоревім“. Там оповідається, що Ярослав Осмомисл „підпер угорські гори своїми залізними полками та що судив суд аж до Дунаю“...

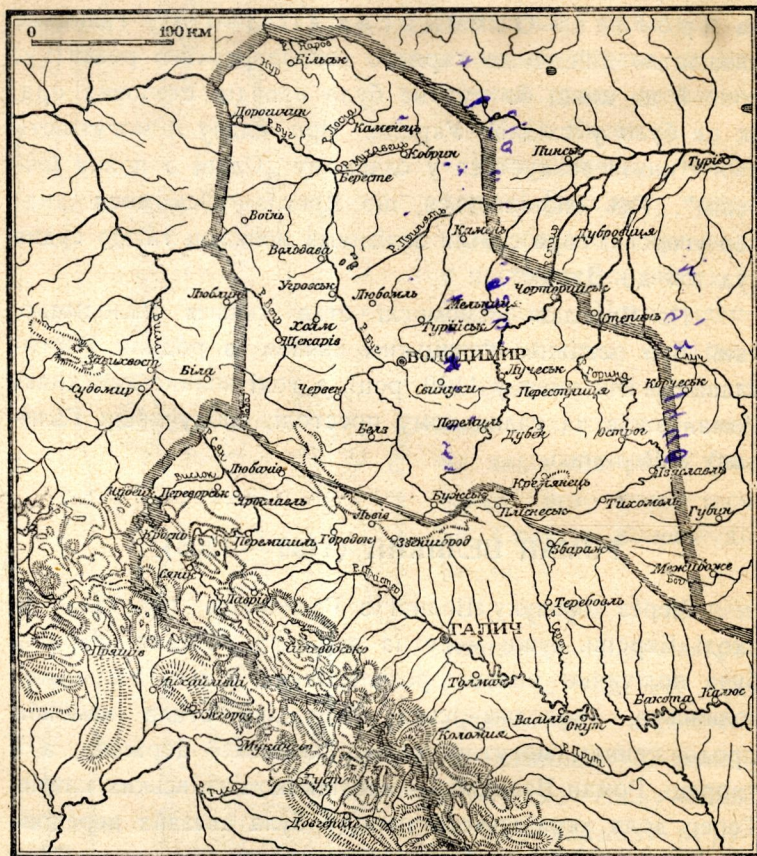
По Ярославі Осмомислі став князем Володимир, який був останнім галицьким князем із родини Ростиславичів. Він умер у 1199. році, а тоді волинський князь Роман засів на галицькому престолі, сполучивши Галичину з Волинню.

РОМАН ВЕЛИКИЙ (1199 — 1205).

Через сполуку Волині з Галичиною повстала на сході Європи дуже могутна держава. Східня Україна була політично сильно розчленована, тимто галицько-волинська (володимирська) держава стала немовби продовженням могутньої колись київської держави, а її творець Роман Великий — наслідником київських князів. Тепер доля українського народу була звязана передовсім із долею цієї західньо-української держави. Своє становище, становище всеукраїнського князя Роман Великий розумів добре, тимто він і встрявав у справи східньої України. В боротьбі за Київ сильно заважив голос Романа Великого. Він посадив там на престолі свого свояка з тим, що він мав признавати зверхність галицько-волинського князя.

Роман Великий провадив війну і з половцями й

побив їх цілком у 1203. році. Це була вже остання війна між Україною й половецькою ордою.

Галицько-волинська держава в XIII. в.

Внутрішня політика Романа Великого.

Роман був дуже рішучий володар і у внутрішніх справах. На Волині, а ще більше в Галичині, дійшли були тоді до надто великого значіння бояри. Вони мішалися були навіть до родинного життя такого

великого князя, як Ярослав Осмомисл, а одного князя вони навіть вигнали були з краю. З цією буюто бояр Роман рішив покінчити. Він рішуче поступав собі з боярами і неслухняних суворо карав. Управляв він державою сам, без бояр, то й не даром літописець називає його „самодержцем усієї руської землі“. Так тоді називали всеукраїнського князя.

*

**Війна
з краківським
князем
1205. р.**

Роман Великий мішався також у польські справи і брав участь у боротьбі між польськими князями. Користаючи з такої внутрішньої боротьби, Роман рішив повести війну з краківським князем Лешком Білим, щоб вплив свій поширити й на Польщу. Але цей його задум не вдавсь. Зараз таки на початку походу Роман необережно загнавсь був з невеличкою дружиною під Завіхост у Польщі і там у 1205. р. згинув.

Смерть його була великою втратою для України. До того ж він полишив двох малолітніх синів, тому зараз по його смерті почалася боротьба за галицько-волинський престіл, що тяглася цілих сорок років (1205—1245). Бо ж, користаючи з малолітності Романових синів, почали зголошуватися на престіл галицько-волинських князів різні охочі панувати в такій великій державі. Були це князі зі східної України, мадярський король, краківський князь. Між ними прийшло до війни, яка скінчилася тим, що всіх кандидатів вигнано з краю, а князем у Галичині став старший Романів син Данило, а на Волині молодший — Василько.

НАЇЗД ТАТАРІВ НА ПОЛОВЦІВ (1222 — 1223).

Перемоги українських князів над половцями довели до того, що половці не тільки перестали нападати на українські землі, але й між нашими князями та половцями настали приязні відносини. Та тимчасом на сході з'явилася велика небезпека, що загрожила цілій східній, а то й середній Європі та й тяжко заважила на долі України. Цею загрозою була поява татарів, чи монголів у Європі.

В середній Азії повстала була велика держава, що її збудували східньо-азійські монголи під проводом хана Темуджіна. Ця держава обіймала всі азійські степи від Великого океану по грانیці Європи, в її склад входили різні степові народи, між іншими, й татари. В 1222. р. Темуджін звернувся на захід, ударив на половців і побив їх. Загроженої половцям попросили в наших князів помочі. Українські князі зі східньої України й білоруський князь зі Смоленська поспішили половцям із допомогою. Але над річкою Калкою татари погромили в 1223. р. українсько-білорусько-половецькі війська й тепер мали відкритий шлях на Україну. Цим разом Україну минув іще татарський наїзд: Темуджін повернувся до Азії.

ДАНИЛО (1238 — 1264).

Ледви затихла боротьба за галицько-володимирський престіл, і обидва брати, Данило й Василько, почали упорядковувати свою державу, як на Україну впало велике нещастя: наїзд татарів. Хан татарської „Золотої Орди“ Бату вибрався в 1236. р. в похід на Європу. Татари здобули надволжанський край над Каспійським морем, ударили на північні московські краї, опі-

сля звернулися на південь, покінчили з половцями та підкавказькими народами й р. 1239. ввійшли на Лівобережну Україну. Київський князь Михайло втік із Києва, а тоді Київ узяв під свою опіку князь Данило, наставивши в Києві воеводою боярина Дмитра. Зараз у р. 1240. з'явилися татари під Києвом, не вважаючи на завзяту оборону міста під проводом воеводи Дмитра, здобули місто та сильно його поруйнували. Звідси пішли татари далі й ударили на галицько-волинську державу. Про оборону не було що й думати. Обидві княжі столиці, Галич і Володимир, татари здобули, й цілий край дуже сплюндрували. Данило й Василько втекли на польське Мазовшя. Татари розділилися тепер на дві частини: головна частина пішла на Угорщину, менша вдарила на Польщу й дійшла аж до Шлезька. Бу-

Король Данило.

ла спроба боротися з ними, але ж татари розбили геть чисто угорські й польські війська та поруйнували Мало-польщу й Угорщину. Але на вістку про смерть начального хана татари завернулися на схід, бо Бату хотів узяти участь у виборі нового хана. Це охоронило Польщу й Угорщину від татарської небезпеки. Але над Україною нависала далі татарська хуртовина, бо „Золота Орда“, що повстала з частини колишньої держави Темуджіна, була сусідом України. Бату задумав навіть усунути з княжого престолу й Данила й Василька й щойно, коли

Данило признав зверхність хана, він признав обох братів князями. Цю обережність наказувало Данилові тодішнє його становище: князь не був тоді ще готовий до

Татари ведуть людей у ясир.

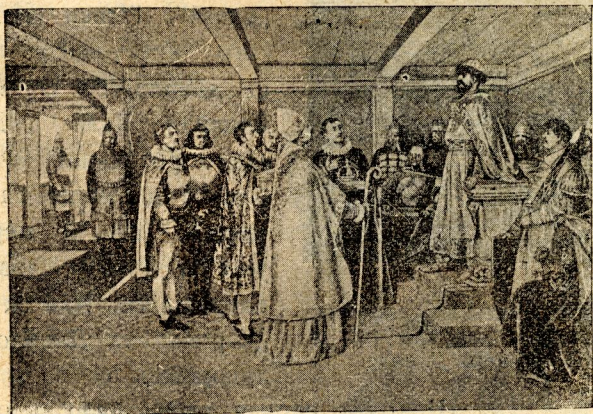
війни, але ж почав до війни таки готуватись. З такою метою заключив він союз із Литвою й Угорщиною.

*

**Унія Данила
з Римом
1253. р.**

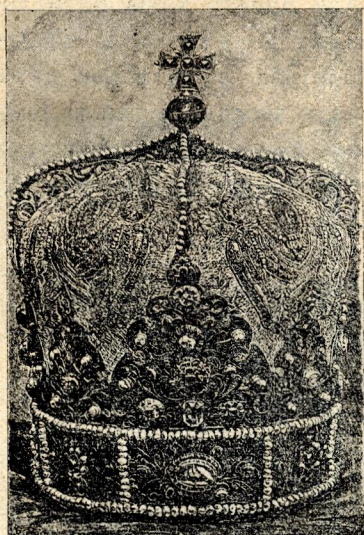
Данило вмішався був у справу наслідства по панівній родині Бабенбергів у Австрії (рід вигас 1246. р.), і його війська під проводом його сина Романа брали участь у боях у цьому далекому краю. Але для нього була найважливіша таки татарська справа. Союз із Угорщиною й Литвою мав за мету забезпечити галицько-волинську державу від заходу, а то й дістати поміч на

татар, особливо від Литви. Але Данило хотів мати допомогу ще інших європейських держав, бо ж татарська сила була велика й боротьба з татарами дуже тяжка. Тимто Данило ввійшов у зносини з папою римським, бо сподівався, що він намовить європейських володарів до хрестового походу на татарську орду. Це довело до церковної унії.

Данило приймає папських послів.

В часі, коли християнство почало поширюватись на Україні, за часів княгині Ольги, за Володимира Великого й опісля за Ярослава Мудрого, не було ще роз'єднання між Церквою східною й західною. То й Церква на Україні була в унії з Римом. Але коли в 1054. році прийшло до розриву між обома Церквами, тоді й Церква в державах Руриковичів, тому, що була зв'язана з царгородським патріархом, теж вийшла зі зв'язку з Римом. А тепер мала настати зміна. Князь Данило визнав папу головою Церкви, а тоді папа проголосив хрестовий похід на татар в обороні християнства, і передовсім України. Князь Данило дістав від папи коро-

Митра перемиських єпископів, перероблена, як кажуть, із корони кор. Данила.

Східня політика Данила.

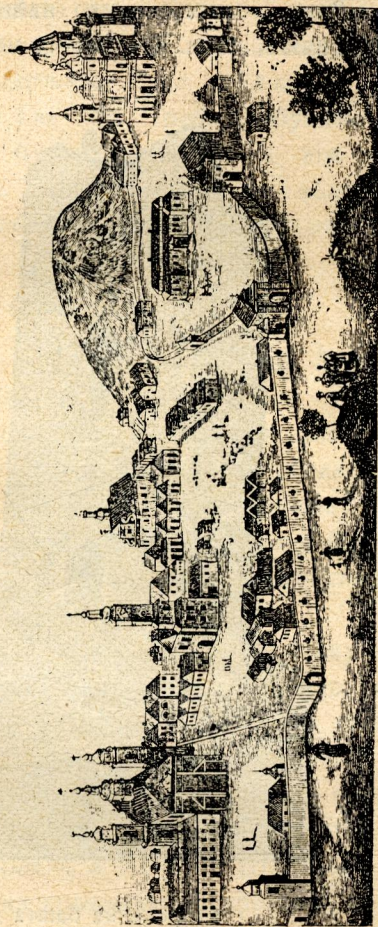
Ще одну справу треба було поладнати, заки можна було приступити до війни з татарами. Це була справа з так званими „татарськими людьми“. Східня Україна була тоді в повному політичному занепаді. Київ був під татарською владою, князя в Києві не було. Були ще князі в Чернігівщині, але вони мали там такі малі князівства, що їх можна було вважати більш за великих панів, ніж за володарів держави. В південній Україні не було вже зовсім князів. Поодинокі сільські громади мали собі свою власну управу, тільки визнавали татарську зверхність із обов'язком складати татарам данину. Тимто їх і називали „татарськими людьми“.

Вийшовши раз зпід княжої влади, „татарські люди“ й не думали повертатися під неї. Вони стали про-

лівську корону і в 1253 р. коронувався в Дорогичині над Бугом на короля. відповідно до звичаїв, які тоді були в католицькій Європі, -- на заході титул „короля“ означав те саме, що в нас титул „князя“. Гільки ж до такого хрестового походу не дійшло, бо європейські монархи були тоді занадто роз'єднані між собою, а це мало такі наслідки, що й церковна унія з Римом довго не вдержалася. Але ж назва „король“ за Данилом залишилася.

тидержавним чинником у східній Україні, для княжої держави небезпечним. Та найгірше було те, що вже навіть і в галицько-волинській державі появилися такі „татарські люди“, а орда задумувала цих людей зовсім перетягнути на свій бік і тісно звязати їх із собою.

З тою метою вона вислала полководця Куремсу, що мав притягати на татарський бік громади з Галицького Пониззя і з південної Волині. Цього вже було королеві Данилові за багато. Він зібрав військо й Куремсу вигнав з своїх країв. А це означало війну з ордою. Данило задумав піти на Київ, він мав надію, що бодай литовський князь прийде йому на поміч. Але литовська поміч не прийшла, а з власними силами Данило не міг іти на Київ. А тимчасом у 1259. р. увійшов у краї Данила татарський старшина Бурундай із великими силами. Не було

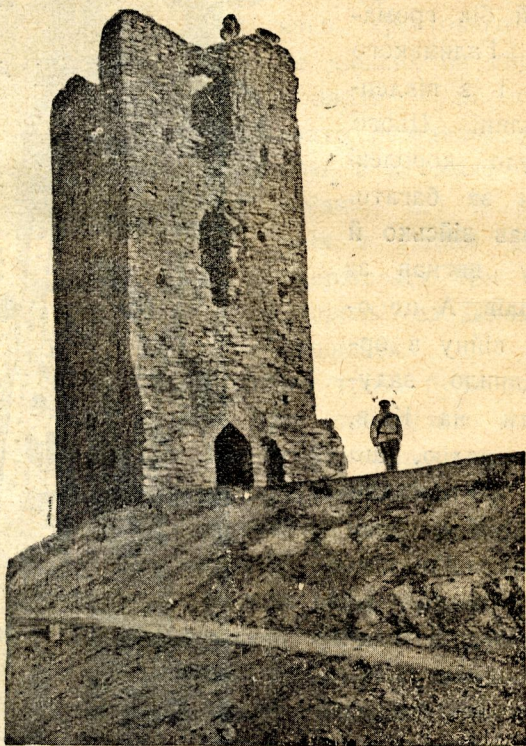
Старовинний Холм.

иншої ради: Данило мусів піти на згоду з ордою, та ще

й дати поміч татарам у їх поході на Польщу. Для Данила був це великий удар, і він його довго не пережив. В 1264. р. помер Данило в місті Холмі, що його він сам заснував коло 1237. р.

*

Данило належить до найвизначніших наших володарів княжої доби. Він мав те нещастя, що за його пану-

Старовинна башта в Холмі.

вання прийшов татарський наїзд. Данило мусів поробити уступки орді, бо сила орди була тоді дуже велика. А от-

же галицько-волинська держава устоялася й була добрим захистом для українського народу.

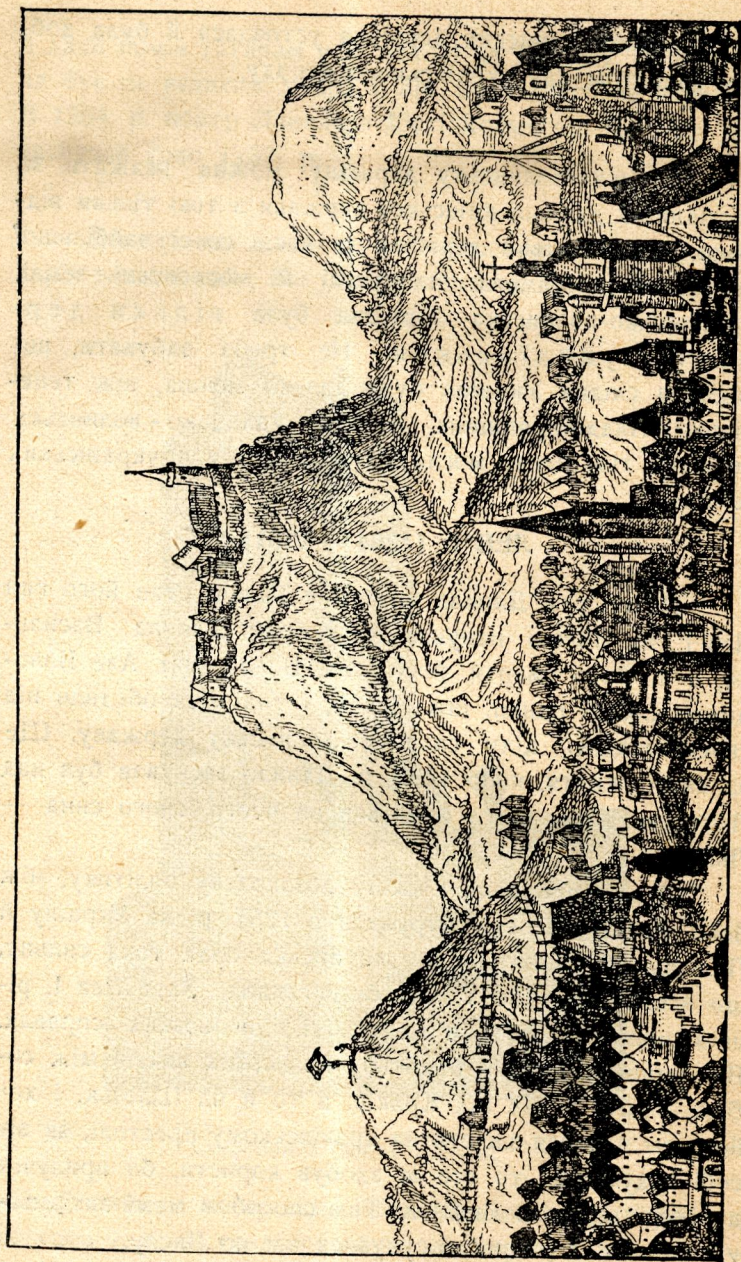
*

Галицько-волинську державу можна вважати за наслідницю давньої київської держави з тою тільки відміною, що київська держава за часів своєї найбільшої могутності обіймала білоруські й московські землі, а галицько-волинська держава була тільки державою українською. Не треба забувати, що тодішня східня Україна була далеко менша, ніж теперішня Наддніпрянщина, тимто галицько-волинська держава тим легше могла мати перевагу в українських землях.

ЛЕВ I. (1264 — 1301).

По смерті Данила князем у Галичі став його син Лев I., на Волині панував далі брат Данила Василько, а по його смерті його син, Володимир. Але Володимир помер раніш, ніж Лев I., і тоді Лев обєднав під своєю владою цілу галицько-волинську державу. Ще за свого життя, коло 1250. р. Данило заснував був над Полтвою нове місто й назвав на честь свого сина — Львовом.

Лев I. провадив инакшу позакраєву політику, ніж його батько. Похід Бурундая в 1259. р. на Україну й Польщу був доказом, що татарська орда така сильна, що всяка боротьба з нею безвиглядна. Зате Лев I. рішив чинно виступити на заході в польських справах. Він умішався там у боротьбу польських князів між собою, відбув похід під Краків, а то й на Шлезьк, і хоч йому не вдалося засісти на краківському престолі, як він собі задумував, то все ж здобув користи, бо прилучив до своєї держави Люблин. Тим способом межі західно-української держави посунулися аж по Вислу.

Старовинний Львів із Високим Замком.

Лев I. розбив цілком ятвягів, які нападали на українські землі. З того часу ятвяги зникли з історії.

*

Прилучення Закарпатської України.

Закарпатська Україна належала до київської держави за Володимира Великого, але опісля вона відпала від неї. Але Лев I., користаючи з колотні в Угорщині, що там настанала, коли вимерла родина Арпадів, прилучив Закарпатську Україну до своєї держави.

*

Письменство, усна словес- ність, ми- стецтво.

За панування Льва I-го перервався галицько - волинський літопис. Це найкращий із усіх наших літописів. Він оповідає про історичні події з останніх років Романа Великого, про боротьбу за галицько - волинський престіл, про панування Данила й Василька та про панування Льва I. з виїнятком останніх років.

З усної словесности розвивалися далі билини, ще оповідали про похід Бату, про здобуття Києва татарами, про князя Романа Великого й т. и.

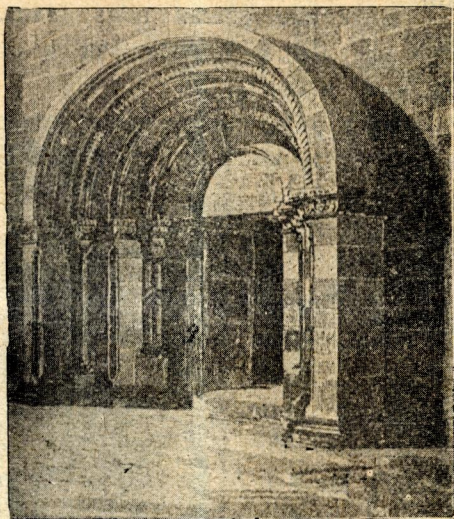
*

У звязку з політичним упадком східньої України занепало там і мистецтво. Та зате розвивалося воно гар-

Кн. Лев I.

но в західній Україні. З будівництва цієї доби збереглася найліпше церква св. Пантелеймона в Галичі, збудована коло 1200. р. за Романа Великого. З неї залишилася лише долішня частина, до неї опісля добудували верх, а

Долішня частина церкви св. Пантелеймона в Галичі (тепер костел).

церкву замінили на костел св. Станислава, який існує й досі.

ЮРІЙ І. (1301 — 1308).

Юрій І. провадив мирову політику. Хоч він і утратив Люблин, то погодився з Польщею, і таксамо замирився з німецьким лицарством, що мало свої посілости там, де тепер Східня Прусія. Таким чином галицько-волинська держава заживала спокою за часів Юрія І. Розвивалася добре торгівля, процвітало хліборобство. Це були часи добробуту західньо-українських земель.

**Оснування
митрополії
в Галичі
1303. р.**

Ввесь час від заведення християнства в київській державі Церква мала дуже велику вагу не тільки в релігійному, але також і в світському житті. Манастирі були осередками науки, тут писали книжки і церковного і світського змісту. Між духовними було

Юрій І. Львович.

найбільше освічених людей. На чолі Церкви в київській державі стояв київський митрополит, лобіч нього були єпископи й архимандрити, що були наставниками манастирів. Найславнішим манастирем був тоді манастир студитів у Києві, так звана Печерська Лавра. Між дер-

жавою й Церквою був тісний зв'язок, і вони взаємно себе підпирали.

Але упадок Києва та й узагалі східньої України був причиною, що 1299. р. митрополит покинув Київ і перенісся в Московщину, до міста Володимира над рікою Клязмою, а від 1325. р. до Москви. Таким чином українська Церква стала залежна від митрополита, залежного від московського князя.

З цього були галицько-волинські князі невдоволені. Завдяки їх заходам царгородський патріарх установив у 1303. р. митрополію в Галичі. Ця митрополія мала обіймати всі землі, що належали до галицько-волинської держави. Але ця митрополія довго не встоялася. Московські князі добилися в царгородського патріарха того, що в 1347. р. цю митрополію скасували.

ЛЕВ II. ТА АНДРІЙ (1308 — 1323).

Юрій I. залишив двох синів: Льва й Андрія. Обидва вони поділилися владою так, що Лев княжив у Галичі, Андрій на Волині. Між ними була така повна згода, як колись була між князями Данилом і Васильком. Передовсім у закордонній політиці вони йшли разом, і йшли слідами батька. З Польщею й німецькими лицарями жили у злагоді, а цілу увагу наставили на оборону держави перед татарами. Через те, що весь час схиляв їм на боротьбі з татарами, вони не могли перешкодити тому, що Закарпатська Україна від Галичини відпала.

*

Торговельні справи Мирна політика Юрія I. й його наслідників на заході стояла в тісному зв'язку з торговельними справами. А щодо цього то тепер настали великі зміни. Давніш у

східній Україні позакраєва торгівля була дуже оживлена. Цій торгівлі завдячував свою велич Київ, а Україна — свій добробут. Але з приходом татар, коли вони поруйнували азійські краї, торгівля України зі Сходом підупала, і з цим почався господарський занепад східної України. Тимто треба було шукати нових торговельних шляхів, і галицько-волинські купці їх шукали на заході, особливо в околицях Балтійського моря. Через те галицько-волинські князі входили в порозуміння зі західними сусідами й особливо з німецьким лицарським чином¹⁾), який володів краями, що лежали над Балтійським морем. Це була т. зв. „балтійська“ політика володарів західно-української держави.

Лев II. і Андрій, що теж держалися цієї політики, були останні з Романовичів у чоловічій лінії. Вони обидва померли коло 1323. року, кажуть, що в битві з татарами.

БОЛЕСЛАВ-ЮРІЙ II. (1325 — 1340).

Після смерти останніх Романовичів дійшли до великого значіння бояри, що навіть самі управляли державою цілі два роки. Щойно 1325. р. вони покликали на княжий престіл мазовецького князя з роду Пястів, Болеслава Тройденовича, який по матері походив із Романовичів. Ставши галицько-волинським князем, Болеслав перейшов на грецьку віру і прийняв на честь свого діда по матері ім'я Юрія. Нову свою віру Юрій II. зберіг до кінця свого життя.

І Болеслав-Юрій II. держався союзу з німецьким лицарським чином, таксамо, як його попередники, бо і для нього було важно, щоб українські купці мали свободний шлях до Балтійського моря. З Литвою його відносини теж були приязні. Тільки з Польщею, яка тоді була вже майже ціла об'єднана, було якесь непо-

розуміння, і є звістка, що українські війська разом із татарами були під Люблином.

Внутрішні справи і смерть князя. Через те, що галицько-волинська держава мала довший час спокій, розвивалося добре господарство, населення зросло й жило в добробуті. Найліпше на цьому вийшли великі земельні власники, бояри: вони дуже розбагатіли. Але саме тому вони бажали в політиці держави мати велике значіння. Покликуючи незначного мазовецького князя на престіл, вони сподівалися, що цей князь буде їм улягати. Тимчасом Юрій II. був людиною надто самостійною, він бажав володіти державою сам. Це дуже бояр гнівало. Їх гнівало ще й те, що князь спроваджував кольоністів-чужинців, особливо німців до краю, щоб мати з них дохід. Остаточно бояри зробили змову і князя отруїли у Володимирі 7. квітня 1340. р.

БОЯРИН ДМИТРО ДЕДЬКО — НАЧАЛЬНИК ДЕРЖАВИ.

Смерть Болеслава-Юрія II. була для галицько-волинської держави великим нещастям. Правда — бояри до своєї мети дійшли — посадили свого чоловіка, боярина Дмитра Дедька на княжому престолі. Але ж бо рівночасно заворушилися з усіх боків сусіди: вони хотіли використати нагоду, щоб здобути для себе користи. Польський король Казимир Великий виступив із правами на ці землі як свояк Болеслава-Юрія II., литовський князь Любарт — як свояк Романовичів, а угорський король Людвік Великий опирав свої права на тому, що підчас боротьби за княжий престіл по смерті Романа Великого угри короткий час володіли були Галичиною.

Перший вирушив із військом польський король до Галичини. Та похід його не вдався: Дмитро Дедько порозумівся з татарами, а перед такою силою Казимир мусів уступити. Але, видко, татарська опіка Дедькові дуже була надокучила, бо дуже незабаром він погодився з Казимиром і признав його своїм зверхником.

А тимчасом литовський князь Любарт заняв був Волинь і проголосив себе там князем. Та на цьому справа не покінчилася. Між Польщею й Литвою дійшло до кільканацятлітньої війни. Війна ця покінчилася тим, що Галичину й частину Волині забрав Казимир, а решту Волині — Любарт. Але довго воно так не було. По смерті Казимира Великого угорський король прилучив Галичину й Белзщину до Угорщини, залишаючи за Любартом цілу Волинь. То щойно донька Людвіка Великого, Ядвіга, ставши польською королевою, прилучила Галичину до Польщі 1387. р. А Волинь по смерті Любарта в 1385. р. прилучено до Литви. І так склалася незвичайна в історії подія: могутну колись західньо-українську державу поділено між Польщу й Литву. З українською державою сталося тепер те, що чотириста років пізніше зроблено з Польщею.

КІНЕЦЬ ПОЛІТИЧНОЇ САМОСТІЙНОСТІ СХІДНЬОЇ УКРАЇНИ.

Великі татарські наїзди перешкодили прилученню східньо-українських земель до галицько-волинської держави. Східня Україна залишилася з політичного погляду розбита, на ній тяжіло татарське панування. Нічого дивного, що вона стала добиччю сильної тоді литовської держави.

Вже литовський князь Гедимин, у перших десятиках XIV. століття, звернув був своє займаництво

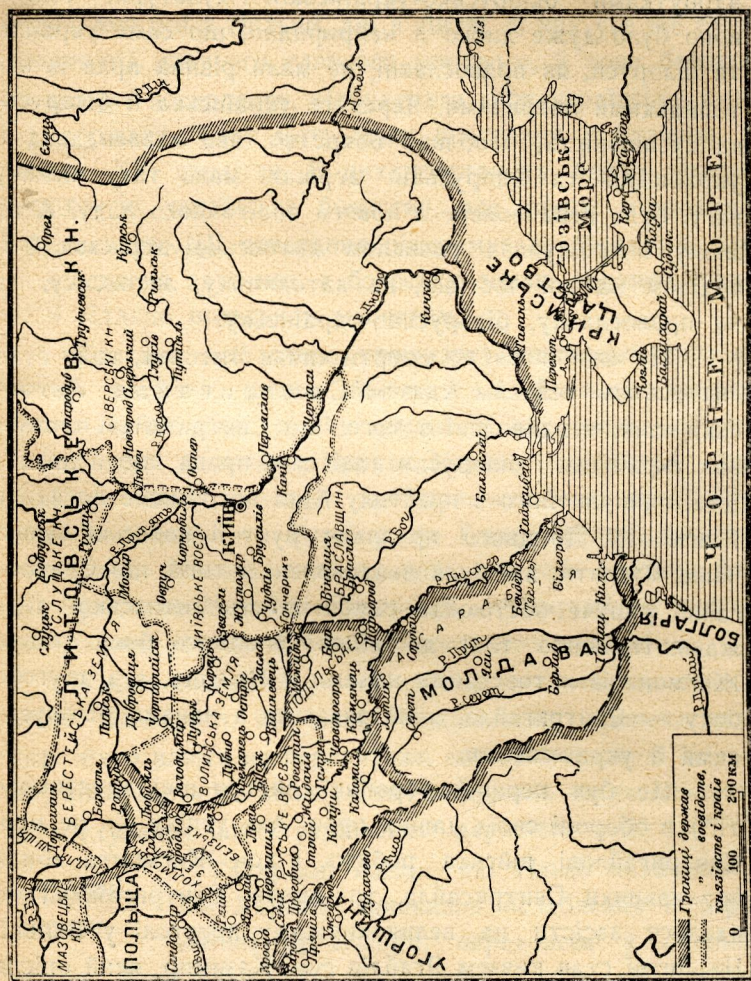
око на південний схід і заняв був цілу Сілу Русь. Тепер прийшла черга на українські землі. Син Гедимина Ольгерд (1341—1377) скористав із тодішнього ослаблення Золотої Орди, вигнав татар зі східної України й сам опанував цілу східну Україну. Князів Рюриковичів усунено, а на їх місце посаджено князів із литовської родини, що мали признавати зверхність литовського князя, який мав свою столицю у Вильні. В Києві став таким князем із литовської руки син Ольгерда Володимир 1362. р.

Але й цей стан не утримався довго. Наслідник Ольгерда Витовт задумав тісніше звязати Україну з Литвою, поусував на українських землях князів із литовської родини, а на їх місці понастановляв своїх урядовців. У Києві це сталося в 1397. році, тимто той рік можна вважати за кінцевий рік нашої княжої доби у східній Україні, подібно, як в історії західної України таким роком є 1387., коли остаточно прилучено Галичину до Польщі. Правда, — у східній Україні в деяких землях були князі з литовської родини ще в XV. столітті, але вони не мали вже політичного значіння, вони були власне більше високими литовськими урядовцями, ніж князями...

УКРАЇНА ПІД ЛИТОВСЬКИМ І ПОЛЬСЬКИМ ПАНУВАННЯМ (1387 — 1552).

Україну поділили між себе Польща й Литва. А тут було дуже важне те, що між цими обома державами прийшло в 1385. році до політичної злуки, до т. зв. унії. Це зробили польські політики, які змагали до того, щоб литовську державу зробити провінцією, частиною польської держави. І видалося, що це можна зробити, бо хоч литовська держава була простора, виказала неабиякий воевничий розмах, то насправді вона не була мо-

гутна, бо не була добре організована. А найгірше було те, що литовці, які верховодили в цій державі, були

Українські землі в XV.—XVI. ст.

народ невеликий, їх перевищали чисельно й то дуже значно не тільки українці, а й білоруси.

Литовці були в „литовській“ державі в меншості, до того вони були менш освічені і взагалі менше культурні, як українці, чи білоруси, мусіли користуватися здобутками білорусько-української культури. Тимто воно було дуже дивно й неприродно, що саме українці та білоруси, як православні, не мали рівних прав із католицькими литовцями. Через те українська й білоруська суспільність, особливо боярство, яке здавна в українській та білоруській державі мало таку велику вагу, було невдоволене з нового політичного ладу. А це знову погрожувало розвалом литовської держави й її поділом на дві частини, на католицьку, литовську, та на православну, білорусько-українську.

Це виявилось по смерті князя Витовта, коли став литовським великим князем Свигайло. Литовські пани, невдоволені з того, що Свигайло признавав українцям і білорусам такі самі права, що й литовцям, скинули його з престолу й на його місце посадили Жигмонта. До цього приклали руку й польські великі пани, магнати, які були невдоволені з того, що Свигайло рішуче обстоював самостійність литовської держави. Прийшло тоді до війни. З одного боку станув Жигмонт із литовськими панами й Польща, а з другого боку — Свигайло, який звязався з панами білоруськими й українськими.

Це був перший збройний виступ цієї аристократії⁵⁾ в обороні своїх давніх прав. Але успіху він не мав. Свигайлові війська побито, і хоч Жигмонта вбили прихильники Свигайла, то проте Свигайлові не вдалося засісти на великокняжому престолі у Вильні. На Литві став князем Ягайлів син Казимир, який опісля став також королем Польщі. Остаточно вийшло так, що Литва й Польща мали спільних монархів, а Польща раз-у-раз устрявала до литовських справ, тай узагалі вона мала перевагу над Литвою.

СПРОБИ ВІДБУДОВИ КНЯЖОЇ ДЕРЖАВИ.

Українська, й таксамо білоруська, суспільність, а саме вищі її верстви не могли погодитися з новими порядками ані в Польщі, ані в Литві. В них усе ще була традиція⁵⁾ давнього славного минулого, й вони бажали це минуле воскресити, відбудувати знов українську княжу державу. Таку мету мали повстання в Галичині з кінцем XV. століття. В цих повстаннях брало участь передовсім українське боярство, але також міщанство та селянство. Ці повстання підтримувала Молдавія, але ці повстання здушено, а боярську землю поконфісковано й віддано польським магнатам.

Таксамо нещасливо скінчилося повстання українського магната, князя Михайла Глинського, проти Литви 1506. р. Він покликав на поміч московського царя й хотів відірвати Україну від Литви. Московська поміч, правда, прийшла, але московські війська не пішли на Україну, де Глинський організував повстання. Москва здобула тоді для себе частину Білої Руси, але Михайло Глинський, покинутий на власні сили, мусів уступити перед литовськими військами.

Таким способом усі повстання покінчилися нещасливо. Здавалося, що доля України вже припечатана. Тоді ніхто навіть не передчував, що там, на сході України, повстане нова сила (козаччина), яка дасть початок до збудування нової української держави.

Церковні справи. Татарські наїзди, які тільки лиха накоїли Україні, викликали ослаблення й церковної організації, передовсім у східній Україні. А це було видко передовсім у київській митрополії. Через занепад Києва, якому загрожувала раз-у-раз татарська небезпека, київські митрополити пробували від 1299. року замість у Києві, в Московщині.

Таким чином східня Україна перестала бути осередком церковного життя у східній Європі, а українська Церква стала залежна від митрополита, який був під впливом московського князя.

Це, як ми вже писали, не подобалося галицько-волинським володарям, тимто вже Лев І. робив заходи в Царгороді, щоб патріарх іменував осібного митрополита в Галичі. За короля Юрія І. таки дійшло до того в 1303. році, в Галичі поставлено митрополита. Ця галицька митрополія обіймала, крім Галича: Перемишль, Холм, Володимир, Луцьк і Турів, де були особні єпископи. Деякі з цих галицьких митрополитів були разом і київськими митрополитами. Але московські князі були дуже невдоволені з того, тимто так довго підоцьковували царгородського патріарха, аж поки не добилися скасування галицької митрополії в 1347. році.

Не було вже давніх могутніх українських князів, які були би не допустили до такого покривдження України в церковних справах. Але щастя було, що литовські князі не бажали собі того, щоб московські впливи доходили до української Церкви, яка була в межах литовської держави. Тимто вони подбали про те, що патріарх настановив у Києві осібного митрополита для України в 1415. р. Правда, Московщина робила спроби знову зєдинити українську Церкву з московською, але, коли київський митрополит Ізидор на соборі у Фльоренції в 1439. р. прийняв унію, й його наслідник Григорій теж пішов тим самим шляхом, тоді між московською й українською Церквою прийшло до цілковитого розриву. Цей розрив залишився опісля навіть тоді, коли православна Церква на Україні від унії відпала.

Те, що українська Церква стала зовсім незалежна від московської, було подією дуже корисною. Це бу-

ла єдина організація, яка обіймала цілий український народ, що був під Литвою й Польщею, і як така стала на довгі часи заборолом української народности і супроти Москви і супроти Польщі.

Гірше було воно в Галичині. Тут, правда, польський король Казимир I. робив заходи в патріярха, щоб відновити галицьку митрополію, але вона існувала тільки короткий час, бо один із його наслідників, а саме Володислав Ягайло, її скасував. Від того часу в Галичині не було навіть єпископа, а галицькою українською Церквою управляв „намісник“ київського митрополита. Це була звичайно світська людина, яку іменував на це місце не сам митрополит, а латинський львівський архієпископ. Це було те лихо, яке взялися пізніш усувати львівські міщани в XVI. столітті.

*

Духова культура. З упадком княжої держави занепало й українське духове життя. Письменство не могло виказатися ніодним таким цінним твором, як це було за добрих княжих часів. Найважніший твір із тих часів це тільки літопис, що описує часи литовського нападу на українські землі. Взагалі видко було, що давня й висока колись візантійська культура дуже підупала в Україні, а на її місці здобувала перевагу західня культура, що йшла з Польщі та з інших західніх країв. Але навіть і в цій добі показала ще Україна свою давню культурну вищість. Це було видко в Литві, де урядовою мовою стала книжна мова, якої тоді вживали в білоруському й українському письменстві.

А ще ліпше було це видко в мистецтві, а саме в малярстві. Славне українське малярство ще й у тій добі стояло дуже високо. Не тільки Литва, але й Польща користала з цього нашого мистецтва. Доказ на це — малюнки на стінах (т. зв. фрески), що їх виконав укра-

їнський маляр Андрій у костелі в Люблині, такі самі малюнки в костелі в Сандомирі та в каплиці Чесного Хреста на Вавелі в Кракові, а далі мозаїковий образ Богородиці в костелі св. Андрія в Кракові та образ Богородиці в Ченстохові, які й досі є свідками високої української культури. Це був цінний дар України для Польщі.

ПОЛІТИЧНИЙ ЛАД КНЯЖОЇ ДЕРЖАВИ.

Політичний лад княжої держави був дуже подібний до політичного ладу в інших тодішніх європейських державах, із винятком хибі Візантії — держави старої.

А українська держава княжої доби була державою молодого, таксамо, як усі інші тодішні європейські держави. Тимто вона у своїй будові не була така викинчена, як, н. пр., стара Візантія. Найважливіше завдання держави було тоді — обороняти населення перед ворогами назверха, оберігати життя й майно населення в самій державі та почасти виконувати судівництво.

На чолі держави стояв князь. До нього належала ціла державна влада, бо ж князь уважався за власника держави, тимто й міг її навіть ділити між свою рідню та взагалі розпоряджатися нею. Князь провадив цілу державну політику, управляв цілою державою й був найвищим суддею. А проте він мусів рахуватися з громадянством, передовсім із боярством та з мешканцями більших міст. Тимто покликав бояр на раду в важніших справах — це була т. зв. Боярська Рада — а для дуже важних справ скликував навіть „віче“, в якому брало участь вільне населення міста. На українських землях віче мало найбільше значіння в Києві. В галицько-волинській державі віче занепало, і навіть бояри втратили своє давнє значіння, почавши від Романа Великого.

При князеві були високі урядовці — дворецький, що був надворним суддею, печатник, що укладав письма, які йшли від княжої влади, й тивун, що сповняв інші обов'язки на княжому дворі. Це були головні урядовці, їх іменував князь, а урядували вони у княжому дворі. А так були ще урядовці в поодиноких округах, їх теж іменував князь. Це були такі: десяцький, що стояв на чолі невеликої частини землі, над ним був сотський, який управляв уже більшою округою (це щось таке, як у Польщі староста), а ще вище стояв тисяцький, який управляв уже великою округою, так би сказати воевідством, чи губернією (його можна би порівняти з воеводою в Польщі, з намісником у колишній Австрії та з губернатором у царській Росії). В деяких містах, віддалених від резиденції князя, були ще т. зв. посадники.

До всіх цих урядовців належала управа даною округою та фінансові (грошові) справи. Це все були „княжі“ урядовці. А так були ще т. зв. самоуправні уряди, отже міські й сільські, що їх вибирали громади, до них належало передовсім — збирання податків і поліція.

Суди в княжій державі були різні. Був „княжий“ суд, де судив сам князь або його заступник, дворецький чи тивун. До цього суду йшли більші справи. А так був іще „церковний“ суд для справ духовенства і для світських, у справах подружніх, тощо, а далі був „громадський“ суд для справ меншої ваги, які траплялися в громаді, й нарешті „панський“ суд, суд пана над своїми холопами.

Військо у княжій державі складалося з княжої дружини, цебто людей, найманих князем, вони діставали за це землю або й гроші. А так було ще „ополчення“ („вої“), яке складалося з цілого свобідного населен-

ня, здатного до зброї. Його скликували тільки на випадок війни. Військом проводив князь або в його заступстві воєвода, що його йменував князь.

Такий був державний лад у всіх князівствах на Україні. Очевидячки, що він виглядав зовсім инакше, як державний лад теперішніх держав. На тодішні часи він був добрий, мав усякі підстави до дальшого розвитку. Але тимчасом прийшов кінець княжій державі на всіх українських землях.

КІНЦЕВІ ЗАМІТКИ.

Княжа доба закінчилася упадком української держави. Яка цьому причина? Хто тут винен, що так сталося?

На це звичайно відповідаємо, що винні наші князі, бо між ними не було згоди. Але така відповідь справи не пояснює. Така сама незгода, такі самі боротьби були в Польщі, в Німеччині, у Франції, а отже ніодна з тих держав не впала, а впала саме тільки наша держава, яка за Володимира Великого й Ярослава Мудрого, а опісля за Романа Великого й Данила, належала до наймогутніших держав Європи. Отже яка причина упадку княжої держави?

Цих причин є більше, але щодо київської держави, то найважливіші з них такі: географічне положення між Європою й Азією, на межі великих степів — чорноморських і азійських. Ці степи годували цілий час різні мандрівні, воєвничі орди, з якими київська держава мусіла вести тяжку боротьбу, а це остаточно виснажило сили східньої України.

Некорисно відбивався степ і на населенні східньої України, бо на степах виховувалися люди, незвичклі до державного життя. Це так звані українці зі степовим світоглядом.

Щодо упадку галицько-волинської держави, то тут завинили багато бояри, які вбили свого князя й дали нагоду сусідам умішатися в українські справи.

А саме тоді Польща й Литва прийшли до сили й значіння.

ПОМІТКИ

1. **Фрески**, італійське слово — малюнки водяними фарбами, мальовані на сирих стінах; **мозайка**, грецьке слово — образ, складений із різнокольорових шматочків каміння, скла, тещо; всі ті шматочки мусять дуже добре підходити один до одного, вони щільно позліплювані.

2. **Спекуляція**, латинське слово — використання торговельних відносин, головнo, коли вони змінюються, з метою — здобути для себе легким способом зиск, нажитися; **пролетаріят**, латинське слово — у старовинному Римі бідні верстви населення, що не мали ніякого маєтку, а тільки потомків (латинське: *proles*); пізніше — наймані робітники, з правного боку вільні, але не мають нічого й наймаються в багатих людей, щоб могли прожити.

3. **Літопис** — такий твір, що в ньому за роками списані події; наші літописи містять, крім таких подій за роками, ще й багато оповідань, переказів, життєписів, тимто вони дуже живі, цікаві; найстарший наш літопис розповідає про найдавніші події на Україні, київський — про події в XII. в., галицько-волинський — про події у XIII. в.

4. Німецький лицарський чин, більше світське, ніж духовне товариство, мав свій осідок там, де теперішня східня Прусія; звідтіл він робив походи головнo на сумежні краї (н. пр., Литву), щоб ніби то мешканців їх навертати на Христову віру, а насправді, щоб їх завоювати; члени того чина носили нашитий на одягу хрест, і з того їх назва — хрестоносці.

5. **Аристократія**; грецьке слово — первісно: панування найліпших; тепер — шляхта, багаті пани.

6. **Традиція**, латинське слово — звичай, лад, звязаний із давниною, те, що переходить із покоління на покоління (думки, згадки про минуле й т. д.).

Крім місячних книжечок Товариство „Просвіта“ видаватиме в 1936. р. далі:

ПОПУЛЯРНО-НАУКОВУ БІБЛІОТЕКУ,

і, як і досі, чотири книжки на рік, заходом Фонду „Учітеся, брати мої“. В 1936. р. вийде дві книжки з історичних наук, дві — з природознавчим змістом.

Таксамо в 1936. р. далі виходитиме, з тою самою програмою, з дуже багатьома образками, журнал-місячник

ЖИТТЯ І ЗНАННЯ (пор. 4. стор. окладинки). Як що до чого будемо робити з журналу відбитки, як досі, які творять окрему

БІБЛІОТЕКУ „ЖИТТЯ І ЗНАННЯ“.

Замовлення присилайте на адресу: **Львів, Ринок, 10, Товариство „Просвіта“ — Société „Prosvita“, Léopol, Rynok 10, Pologne; Association „Prosvita“, Lemberg, Rynok 10, East Galicia, Poland.**

Хто ще не замовив досі книжки „ІСТОРІЯ „ПРОСВІТИ“ — С. ПЕРСЬКОГО, хай поспішає з замовленням!

„Історія Просвіти“ це — книга, що дає докладний перегляд усієї національної праці в Галичині від часів засновин „Просвіти“, яка в цій праці відіграла чоловічу роль.

„Історія Просвіти“ вчить, як, серед найнесприятливіших умов, із скромних початків виростає величезне діло, коли людей опановує одна велика думка — через освіту зробити з темної маси свідомих своєї мети громадян.

„Історія Просвіти“ — цінний підручник для всякого, що в історії товариства шукає вказівок для праці в майбутньому.

Без „Історії Просвіти“ не може обійтися ні одна читальня, ні один просвітянин, ні один свідомий громадянин, що цікавиться розвитком і сучасним станом не тільки матері всіх культурно-освітніх установ, але ж і станом освітньої справи на всіх українських землях.

„Історія Просвіти“ — велика книга (268 ст. друку з 147 образками), та ціна її — низька, всього — 2.50 зл. з пересилкою.

„Історію Просвіти“ дістане кожний, що, замовивши її, пришле попередню гроші (2.50 зл.) на адресу:

Товариство „Просвіта“, Львів, Ринок ч. 10.

ХТО ЩЕ НЕ ЗАПЛАТИВ ЗА КАЛЕНДАР „ПРОСВІТИ“

на переступний рік 1936,

**хай негайно вишле належність — 1.50 зл., з пересилкою — 2.00 зл.
Гроші слати на адресу: Товариство „Просвіта“, Львів, Ринок 10.**

5264

Запросини до передплати журналу
„ЖИТТЯ І ЗНАННЯ“
на рік 1936.

З днем 1-го січня 1936. р. почався девятий рік видання єдиного в нас популярно-наукового місячника „Життя і Знання”.

„Життя і Знання” подає всебічний погляд на всі ділянки науки й знання, вияснює доступним способом важні питання й таким чином творить багате джерело для доповнювання й поширювання знання, для **самоосвіти, для викладів і читання на-голос** по читальнях і в кооперативах.

„Життя і Знання” повинно знаходитися в кожній українській хаті, в кожній читальні, кооперативі й освітньо-культурній установі! Всі філії й читальні „Просвіти” повинні передплачувати його **обовязково**.

„Життя і Знання” — журнал корисний і доступний і для молоді. Про нього дуже прихильно висловився І. Український Педагогічний Зїзд у листопаді 1935. року, а шкільна влада поручила його до читання на вечірніх курсах позашкільної освіти на II. ступні замість — читанок. Від квітня 1935. р. журнал друкує в кожному числі дуже цікаві „Спогади Павла Алепського” з його побуту на Україні в XVII. в.; вони продовжуватимуться й закінчатся в 1936. р.

Оказові зшитки зацікавленим висилає Адміністрація, коли вони цього забажають.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ.

Передплата на рік у краю та в Чехословаччині **вносить 18.— зл., на 6 місяців 9.— зл., на 3 місяці 5.— зл., поодиноке число коштує 2.— зл.**

За кордоном на рік — 21.— зл., на 6 місяців — 11.— зл., на 3 місяці — 6.— зл., поодиноке число 2.— зл.

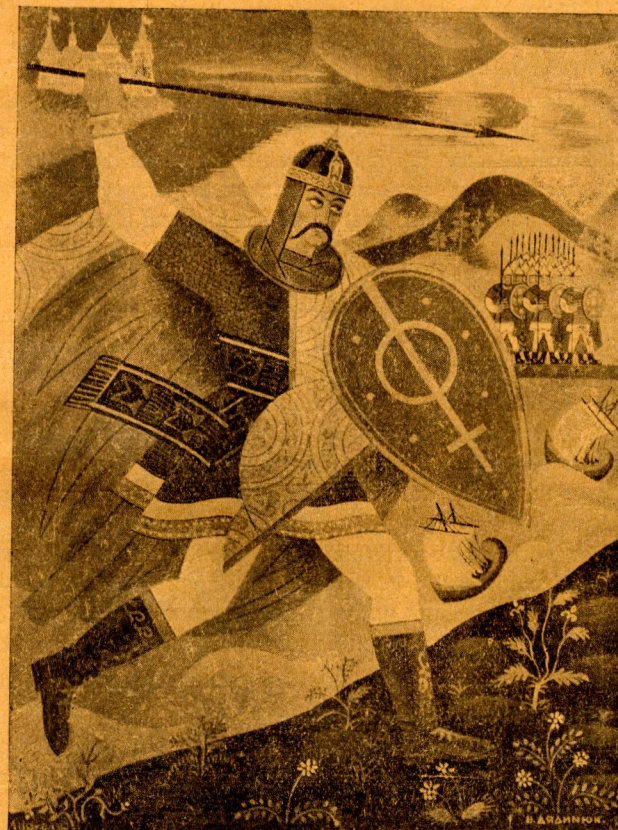
Адреса: „ПРОСВІТА”, ЛЬВІВ, РИНОК 10.

Передплачуйте видання „Просвіти”.

4.

ВИДАННЯ
„ПРОСВІТИ”

(1)
820

Омелян Терлецький
ІСТОРІЯ УКРАЇНИ
Княжа доба

РІК 1936
Книжечка 1.
(СІЧЕНЬ).